

Splijtstof
Jaargang 52, nummer 1
Speciale editie 2023
Concepten

Colofon

Splijtstof

Een uitgave van Stichting Splijtstof, ISSN 0928-8139.

Op 15 september 1972 werd Splijtstof opgericht als maandblad van de Filosofenbond. Op 7 november 2013 werd de Stichting Splijtstof opgericht.

Redactie

Sophie Ingle, Mireille Kouevi en Max Schmermbeck (hoofdredactie), Ted van Aanholt (vormgeving), Hannah Ox (beeldredactie), Charlie Chowdhry, Mirte Debats, Linda Freitag, Charlie Harden-Sweetnam, Lovisa Jakobsson, Siiri Jansson, Dani Lensen, Ilse Meijer, Tim Miechels, Yula van Nederveen, Samuel Peelen, Laura Schranz, Deniz Sevim, Jochem Snijders.

Bestuur

Paula Müller (voorzitter), Capucine Guimbal, Greta “Lou” Blom (secretarissen), Joris van der Meere (penningmeester).

Adresgegevens

Postbus 9103

6500 HD Nijmegen

redactie@splijtstof.com

Gelieve kopij per mail aan te leveren.

Splijtstof heeft tevens een postvakje bij de receptie van de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen (E15.30) en een eigen kantoor (E14.19).

Splijtstof is verkrijgbaar in de koffiehoeke van de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen (E15).

Prijs

Splijtstof is open access! Alle artikelen verschijnen vanaf dan gratis op www.splijtstof.com. Een fysiek abonnement houden kan. Voor 15 euro per jaargang krijg je Splijtstof thuisgestuurd.

Niets uit deze of eerdere uitgaven mag zonder toestemming van de redactie worden overgenomen.

Het logo van Splijtstof is ontworpen door Ted van Aanholt.

Illustratieverantwoording

De illustraties in deze editie van Splijtstof zijn gemaakt door Hannah Ox en Quinty Narings. Fotografie door Joop van Putten. Voor een volledige toelichting op de gebruikte bronnen in de illustraties zie pagina 60-61.

Concepten

Voor Bob

Inhoudsopgave

Editorial.....	7
<i>Sophie Ingle, Max Schmermbeck en Mireille Kouevi</i>	
Inleiding.....	9
<i>Maureen Havekes & Mees van Santen</i>	
Complexe concepten.....	13
<i>Nan Lont</i>	
Kleurnamen en kleurperceptie.....	21
<i>Maureen Havekes</i>	
GENDER als dual character concepts.....	31
<i>Quinty Narings</i>	
Het concept MENTALE STOORNIS.....	41
<i>Lara Douglas</i>	
Vorming van het concept CAUSALITEIT bij kinderen.....	49
<i>Mees van Santen</i>	
Bibliografie.....	58

Editorial

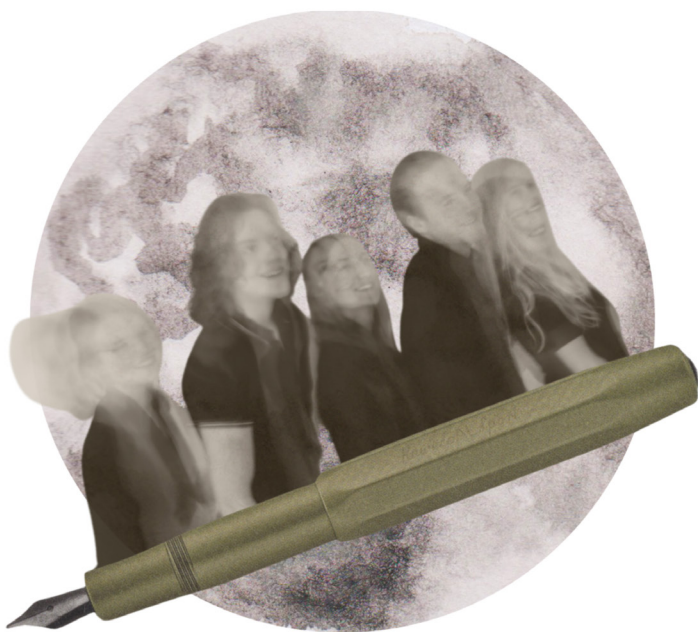
Beste lezer,

De publicatie die voor u ligt is een speciale editie van *Splijststof*, het tijdschrift van de Faculteit der Wijsbegeerte, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen. De bundel bestaat uit een verzameling essays die het eindproduct vormen van het tweedejaars bachelorvak genaamd 'Project'. Het doel van deze cursus is om de studenten te trainen in onderzoeks-, presentatie-, schrijf- en samenwerkingsvaardigheden aan de hand van een overkoepelend onderwerp. De structuur van deze cursus is relatief simpel: iedere student formuleert een specifieke onderzoeksvraag gerelateerd aan een onderwerp en schrijft hierover een essay. Naast de individuele inzet en bijdrage van elke student werken de studenten toe naar het samenstellen van een geredigeerd boekje, dat nu voor u ligt. In dit proces is het leren geven en ontvangen van peerfeedback een cruciaal onderdeel en maken de studenten kennis met complexe en veelzijdige taken als gezamenlijk denken, lezen en schrijven.

De publicatie die u in handen heeft, is een verzameling essays over het overkoepelende thema 'concepten' en richt zich op vragen over betekenis, taal en menselijk begrip. De bundel is geschreven en geproduceerd onder leiding van Dr. Bob van Tiel en werd door een jury geselecteerd voor publicatie door *Splijststof*. Deze speciale uitgave is de negende in zijn soort en hopelijk zullen er nog veel meer volgen. Ik wens u net zoveel leesplezier als ik.

Namens de redactie,

Sophie Ingle, Max Schmermbeck en Mireille Kouevi
Hoofdredacteurs van Splijststof

We leven in een wereld waar informatie ons van alle kanten tegemoet komt. We worden constant geprikkeld en moeten deze prikkels en waarnemingen op een bepaalde manier onthouden en verwerken in onze gedachten. We willen informatie overbrengen naar anderen en hebben daarvoor een manier nodig om de verkregen impressies te ordenen. Het ordenen doen we door het gebruik van zogenoemde concepten, maar wat bedoelen we als we spreken over concepten?

In de *Stanford Encyclopedia of Philosophy* beschrijven Eric Margolis en Stephen Laurence concepten als '[...] the building blocks of thoughts. Consequently, they are crucial to such psychological processes as categorization, inference, memory, learning, and decision-making' (Margolis & Laurence 2019). Concepten worden hier dus omschreven als de bouwstenen die ons helpen onze gedachten te ordenen. Hierover zijn de meeste taalfilosofen het eens, maar wel op abstract niveau. Het is nog altijd de grote vraag hoe we deze concepten concreet invullen: is er een objectieve lijst met voorwaarden voor elke bepaalde handeling en ieder object, die alle varianten van een specifieke handeling of object moeten hebben? Voldoet bijvoorbeeld iedere stoel aan de voorwaarden die noodzakelijk zijn om bij het concept STOEL te horen? Of bestaat er van ieder concept een prototype waar ieder object of handeling in meer of mindere mate mee moet overeenkomen? Dan zou een stoel niet binnen het concept STOEL passen omdat het aan een lijst met noodzakelijke voorwaarden voldoet, maar slechts aan de voorwaarden die het voldoende maken om binnen het concept te vallen.

Een andere grote vraag met betrekking tot concepten is hoe ze tot stand komen en gevormd worden in ons hoofd. Over deze vraag heerst nog geen algemene consensus. Wanneer begin je te beseffen dat elke stoel een stoel genoemd kan worden en onder hetzelfde concept valt? Wie bepaalt de eerder genoemde noodzakelijke of voldoende eigenschappen waaraan entiteiten binnen concepten moeten voldoen? Het moge duidelijk zijn dat er binnen de analytische filosofie veel complexe vragen bestaan rondom concepten.

In deze bundel buigen vijf filosofen zich over de complexiteit van concepten en zullen elk een bepaalde deelvraag proberen te beantwoorden.

In het eerste onderzoek zal Nan Lont ingaan op complexe concepten, specifiek over de manier waarop ze zich verhouden tot simpele concepten. Concepten zijn de dragers van betekenis van de woorden die we gebruiken. Complexe concepten worden van oudsher gezien als concepten waarvan de betekenis afhangt van andere concepten. APPEL is afhankelijk van ROOD en ROND, omdat we bij het concept APPEL refereren aan die twee andere termen.

APPEL is complex, samengesteld, en ROOD is een primitief concept, dat niet meer opgedeeld kan worden. De vraag waarop dit onderzoek zich focust is of de uitleg van complexe concepten wel moet worden gedaan aan de hand van primitieve concepten. Aan de hand van een onderzoek van Walter Kintsch zal worden bewezen dat dit in feite geen adequate manier is om complexe concepten te vatten (Kintsch 1972, 222-242).

In het onderzoek over kleurnamen en kleurperceptie van Maureen Havekes staat de relatie tussen taalgebruik en geheugen centraal. Door middel van het fenomeen kleur zal deze relatie daartussen ter discussie worden gesteld. Het is namelijk zo dat in verschillende talen kleuren op andere manieren worden aangeduid: zo verschilt het aantal kleurnamen in een taal, maar ook de kleurnamen zelf. De Dani's, een stam in West-Nieuw-Guinea, spreken een taal waarin slechts twee termen bestaan om kleuren aan te duiden. Zij hebben een term om naar donkere en koude kleuren te verwijzen en een term om lichte en warme kleuren aan te duiden (Rosch en Olivier 1972). Alleen al in de Nederlandse taal zijn er veel meer termen om naar kleuren te verwijzen. Praktisch gezien zal de volgende vraag worden gesteld: beïnvloeden de kleurnamen die wij gebruiken om naar kleuren in de buitenwereld te verwijzen de manier waarop mensen kleurinformatie opslaan in hun geheugen?

Hierna zal een onderzoek naar gender uitgewerkt worden. Hierin zal Quinty Narings uitleggen wat gender nu eigenlijk is, hoe het begrip door de jaren heen is veranderd en hoe genderconcepten binnen de taalfilosofie beschreven kunnen worden. Hiervoor zal ze 'dual character concepts' gebruiken, aangezien hierbinnen twee afzonderlijke dimensies zijn om een concept te beschrijven en te definiëren. Ze zal betogen dat genderconcepten een gelaagdheid bevatten die goed binnen de twee dimensies van dual character concepts wordt gevat. In haar onderzoek zal ze uitleggen wat de twee afzonderlijke dimensies van dual character concepts zijn en hoe deze een mooie uitkomst bieden op het definiëren van genderconcepten. Verder wordt in dit onderzoek toegelicht hoe gendernormen kunnen worden toegepast binnen dual character concepts om genderconcepten te definiëren. Er zal worden geconstateerd dat de samenleving zich los heeft gemaakt van traditionele gendernormen, en morele gendernormen in toenemende mate van belang zijn (Guo 2021, 3-32).

Lara Douglas heeft onderzoek gedaan naar het conceptueel classificeren van mentale stoornissen. Ze zal twee kanten belichten, namelijk de theoretische theorie en de waarden-geladen theorie. De theoretische theorie classificeert mentale stoornis uitsluitend binnen gedragswetenschappen, terwijl de waarden-geladen theorie persoonlijke en sociale omstandigheden betreft bij het diagnosticeren van een mentale stoornis. Christopher Boorse is een voorstander van de theoretische theorie en Bill Fulford probeert de waarden-geladen theorie

en de theoretische theorie te verenigen. Traditioneel gezien diagnosticeren we mensen met de theoretische theorie, maar het paradigma verandert en er komen steeds meer voorstanders van de waarden-geladen theorie. Het verenigen van de twee theorieën door Fulford lijkt een goede oplossing te zijn: waarden mogen er bijgehaald worden als dit bevorderlijk is (Fulford 2005, 79-81).

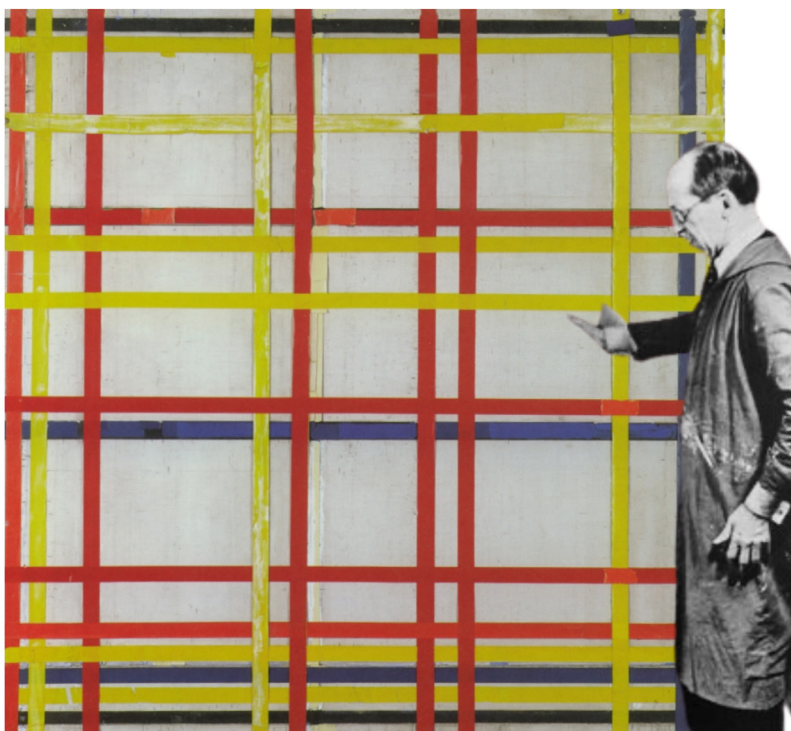
In het laatste onderzoek zal de vorming van het concept CAUSALITEIT bij kinderen centraal staan. Dat volwassenen een notie hebben van het concept CAUSALITEIT, staat buiten kijf. We weten bijvoorbeeld allemaal dat een lamp in de kamer aangaat wanneer iemand in die kamer op een lichtknopje drukt. Ergens in onze kindertijd moeten we bepaalde ideeën van het concept CAUSALITEIT vormen, waardoor we eerder genoemd voorbeeld en andere causale verbanden kunnen begrijpen. Mees van Santen zal de theorieën over de vorming van het concept CAUSALITEIT van twee bekende kinderpsychologen, Jean Piaget en Susan Carey, tegen elkaar afzetten: Piaget gaat uit van vier levensfasen waarin kinderen bepaalde concepten leren kennen aan de hand van hun ervaringen (McLeod 2018), en Susan Carey stelt dat er bepaalde conceptuele representaties zijn die reeds aangeboren zijn (Carey 2009, 67-68). Beide theorieën zullen met een kritische blik worden bekeken, waarna een conclusie getrokken zal worden over hoe het concept CAUSALITEIT bij kinderen wordt gevormd.

Na het lezen van deze bundel hopen wij u meer inzicht te hebben gegeven in de complexe vraagstukken rondom het thema concepten.

Al deze onderzoeken hebben de gemeenschappelijke factor dat ze over de invulling of de vorming van concepten gaan, impliciet of expliciet. De onderwerpen taal, denken en conceptuele categorisering worden in elk onderzoek uitgelicht en uitvoerig besproken met betrekking tot een specifiek onderwerp.

Nan Lont gaat in op complexe concepten en de verhouding met simpele concepten en legt daarmee een expliciete basis voor de rest van de onderzoeken. Maureen Havekes gaat met het onderzoek over kleurconcepten dieper in op de conceptuele categorisering van kleurperceptie en kleurnamen en Quinty Narings behandelt het categoriseren van genderconcepten. Lara Douglas slaat een meer psychologisch-analytische richting in, waarbij ze probeert de juiste manier te vinden om mentale stoornissen te definiëren. Mees van Santen zal in het afsluitende paper nog verder in de psychoanalyse duiken en proberen het ontstaan van het concept van causaliteit in kaart te brengen.

Na het lezen van deze bundel hopen wij u meer inzicht te hebben gegeven in de complexe vraagstukken rondom het thema concepten.

Introductie

Concepten zijn de elementen die betekenis geven aan ons taalgebruik. Hierdoor is het belangrijk uit te vogelen wat exact de aard is van concepten. Hierover is door de geschiedenis heen veel te doen geweest, want of men het nu over kleur, causaliteit of gender heeft, er is altijd een soort van universaliteit binnen de dingen waarop het concept waar men naar refereert slaat. Hoe moeten concepten begrepen worden?

Op een deel van de problematiek wil ik in dit essay focussen. Dit deel is de kwestie rondom *complexe concepten*. Het veld van onderzoek dat zich bezighoudt met complexe concepten is gecentreerd rondom de vraag of en hoe een concept op zichzelf kan worden bekeken. Concepten, zoals APPEL, kunnen wellicht worden gedefinieerd door andere concepten, FRUIT, ROND, enzovoorts. De vraag waarop het aankomt, is die naar het einde in deze reeks definities en onderverdelingen.

Om paal en perk te stellen aan de regressie van definities, wordt soms getracht ons conceptuele vocabulaire terug te brengen tot een bepaalde basis, die uit primitieve concepten bestaat. Een voorbeeld van zo'n primitief concept is ROOD, dit is iets wat niet verder kan worden uitgelegd, maar een empirische ervaring is. Deze primitieve concepten zijn de meest basale eenheden van betekenis die men kan bereiken. Moeilijk is hierbij te determineren op welke basis je een concept tot een niet verder op te delen concept mag bestempelen. De lijnen die bij dit bestempelen worden getrokken, zijn ambigu en zelfs arbitrair. De vraag die wordt behandeld, is dan ook of complexe concepten uit te leggen zijn in primitieve concepten.

In dit essay zal worden geargumenteed voor een flexibelere visie op concepten dan een rigide onderverdeling van concepten toelaat. Hierbij zal eerst een algemene bespreking worden gegeven van de discussie rondom complexe concepten, daarna zal een onderzoek van Walter Kintsch worden besproken dat uitleg geeft over de ondeelbaarheid van complexe concepten en als laatste zal er een standpunt worden ingenomen betreffende complexe concepten.

Primitieve concepten en complexe concepten

De vraag naar de structuur van concepten zal hier als overzicht kort worden behandeld. Over concepten in het algemeen is een grote hoeveelheid geschreven, maar die vele essays en boeken vertegenwoordigen, verdeeld onder hen, een paar algemene posities die in de volgende alinea's zullen worden samengevat.

Aangezien wat hier zal worden besproken steeds de verbinding tussen complexe concepten en primitieve concepten probeert scherp te stellen, zal ik beginnen met nog eens een korte algemene bespreking van deze twee zaken. Complexe concepten zijn concepten waarvan wordt verondersteld dat ze hun betekenis ontleen aan bepaalde andere concepten. Primitieve concepten zijn de niet op te delen concepten, waarvan complexe concepten in hun betekenis afhankelijk van zijn.

Complexe concepten zijn concepten waarvan wordt verondersteld dat ze hun betekenis ontleen aan bepaalde andere concepten. Primitieve concepten zijn de niet op te delen concepten, waarvan complexe concepten in hun betekenis afhankelijk van zijn.

Als eerste positie aangaande de structuur van concepten is er de klassieke theorie, de meest rigide van alle theorieën op het vlak van complexe concepten. Deze theorie veronderstelt een aantal intuïtieve, maar bij nader inzien onjuiste manieren van kijken naar concepten. In het klassieke frame worden concepten voorgesteld als een afhankelijkheid van andere concepten, of tenminste met andere concepten verbonden door een ‘dan en slechts dan als’-relatie (Margolis & Laurence, 2022). BACHELOR is BACHELOR dan en slechts dan als deze persoon een MAN en ONGETROUWD is. Hier worden MAN en ONGETROUWD als primitieve concepten beschouwd en BACHELOR als een complex concept. Na de uitleg van BACHELOR hierin te formuleren, stoppen daar de definities. Deze theorie probeert als het ware concepten vast te ketenen in betekenis aan andere concepten. De betekenis van concepten wordt verondersteld helder afgebakend te zijn van andere concepten (Komatsu 1992, 502).

Als tweede positie is er de prototypetheorie. Deze theorie veronderstelt ook een onderlinge afhankelijkheid van andere concepten, maar dan met betrekking tot de centrale componenten van concepten. APPEL is een meer centraal concept dan PRUIM in het concept FRUIT (Margolis & Laurence, 2022). Dingen zijn dus in meer of mindere mate onderdeel van een bepaalde categorie. Het is een afwijking van de klassieke theorie, in de zin dat het minder leunt op een strenge vastlegging van concepten, en een zeker grijs gebied toelaat.

De volgende posities kunnen worden omschreven als posities waarin concepten minder rigide begrepen worden. Hieronder vallen een aantal theorieën, en voor simplificatie is het handig ze te voegen onder dezelfde

vleugel van hogere fluïditeit in betekenis voor concepten. Zowel de theorie-theorie als het conceptuele atomisme probeert vastgelegde definities van concepten niet centraal te stellen aan de manier hoe we concepten begrijpen (Margolis & Laurence, 2022).

Als derde positie is er de theorie-theorie. Bij de theorie-theorie is er sprake van een soort wetenschappelijke progressie van het begrijpen van concepten. Een concept is een theorie, met verschillende descripties op verschillende punten. Concepten nemen in de theorie-theorie de gedaante aan van proposities (Weiskopf, 2011). Dit betekent alsnog een afhankelijkheidsrelatie van andere concepten, maar alleen binnen de theorie. Hierdoor is er een grotere flexibiliteit mogelijk en leunt deze theorie minder op een vastgelegde basis van primitieve concepten.

Als laatste theorie is er het conceptuele atomisme. Binnen het conceptuele atomisme wordt de alsnog interdependente relatie tussen concepten binnen de theorie-theorie ontkend. Weliswaar geeft de theorie-theorie een meer holistische definitie van concepten, maar het heeft alsnog een te gestructureerd beeld van concepten. Het conceptuele atomisme ontkent in het geheel dat concepten enige structuur hebben. Elk concept is in die zin dus een primitief concept.

Het debat over welke theorie preferabel is, bestrijkt een lange tijdspanne, maar de meeste voortgang is in de vorige eeuw geboekt. In het volgende zal er worden gekeken naar een onderzoek van Walter Kintsch uit 1972 dat een grote toevoeging is aan het debat over complexe concepten en sterk een bepaalde kant op wijst. De conclusies hiervan zijn linguïstisch, maar zijn ook relevant op filosofisch vlak.

Kintsch' inbreng

Kintsch heeft een belangrijke toevoeging gegeven aan het debat rondom concepten. In *The representation of meaning in memory* (1974) gaat hij in op de manier waarop concepten in het geheugen worden opgeslagen, maar ook op welke wijze ze in direct gebruik worden behandeld, of we ze dus eerst aan andere concepten relateren, of niet. Zijn onderzoek geeft materiaal voor het vormen van een juiste visie op concepten. Kintsch behandelt de representatie van betekenis in geheugen, wat ook implicaties heeft voor de ontologie van concepten, oftewel wat en hoe concepten zijn. Concepten hebben namelijk een apart bestaan op zichzelf, ook al zijn ze complex. Dit bewijst Kintsch voor lexicale concepten, concepten die overeenkomstig zijn met woorden in natuurlijke taal, en dus niet per se voor de abstracte zijnsstatus van concepten (Margolis & Laurence, 4). Kintsch' onderzoek koppel ik wel expliciet aan deze zijnsstatus.

Een belangrijk gedeelte van Kintsch' onderzoek gaat in op het begrip 'decompositie' (Kintsch, 1972). Dit betekent de manier waarop mensen lexicale concepten opdelen om tot begrip te komen van deze concepten. Een lexicaal concept SPEAK is overeenkomstig met het concept SPEAK, terwijl HET KOPEN VAN KAAS niet eenduidig gerepresenteerd wordt in de taal. Voor dit tweede concept hebben we verscheidene woorden nodig om het te representeren. Kintsch geeft op empirische wijze antwoord op de vraag naar hoe, en of, mensen bij het gebruik van lexicale concepten eerst nog refereren aan andere lexicale concepten, of direct het in gebruik nemen. Voorbeeld hiervan is SPEAKER en SPEAK. In veel visies op concepten zou SPEAKER als derivaat woord van SPEAK worden uitgelegd. SPEAKER is hierdoor een complex concept, het ontleent zijn betekenis in zekere mate aan het woord SPEAK. Kintsch' vraag is nu of wij daadwerkelijk een concept als SPEAKER in gebruik eerst afleiden naar het concept SPEAK.

Kintsch begint de studie met de vermelding dat in verscheidene studies bewijs is gevonden voor decompositioneel gebruik van lexicale concepten (Kintsch, 222). Hierna geeft hij echter kritiek op de manier waarop die onderzoeken waren uitgevoerd, ze vroegen namelijk expliciet om een bepaald woord te deconstrueren. Uiteraard komt er dan uit dat mensen op een bepaalde manier een concept opdelen in andere concepten, we gaan namelijk met woorden om alsof we een uitleg kunnen geven van die woorden. Zonder de mogelijkheid uit te leggen wat iets betekent, kunnen we niet zeggen dat we de betekenis begrijpen. SPEAKER is op evidente manier verbonden met SPEAK: eerst bestaat er het werkwoord, daarna wordt er een zelfstandig naamwoord van gemaakt. Daarentegen is het nog steeds te veel gezegd dat men altijd refereert aan SPEAK als je SPEAKER denkt of gebruikt.

In zijn empirische onderzoek probeert Kintsch te achterhalen in hoeverre complexe concepten een langere tijd nemen om te verwerken. In dit onderzoek gebruikt hij woorden als SPEAK en SPEAKER in zinnen, en kijkt hoe lang de proefpersonen nodig hebben om die zinnen te begrijpen en vervolgens hun betekenis te herproduceren. Uit zijn onderzoek blijkt dat de complexiteit van lexicale concepten niet op significante wijze impact heeft op hoe snel de proefpersonen de taak konden volbrengen.

Frequentie, blijkt uit het onderzoek van Kintsch, is een veel belangrijker aspect in de directe opslag en gebruik van concepten dan compositionali-teit. Als een woord in een taal vaak voorkomt, dan wordt dat opgeslagen op zichzelf, en dus met de betekenis inherent aan het woord. Het wordt niet eerst nog opgedeeld in andere woorden. "[E]ven if words are decomposed in semantic memory, they are not automatically decomposed in comprehension

and episodic memory” (Kintsch, 242). Dit houdt dus in dat de betekenis van een lexicaal concept niet per definitie is gegeven door de fundamenteen die het heeft in andere concepten.

De vraag waar Kintsch zijn onderzoek mee afsluit is de vraag waarom we woorden in primitieve elementen zouden willen opbreken, als complexe concepten in gebruik niet als zodanig blijken te worden behandeld (Kintsch, 242). Deze vraag is zeer terecht, en lokt kritiek uit op de standaardvisie dat concepten hun betekenis zouden ontleen aan andere concepten. In het volgende zal worden geëxpliciteerd waarom de standaardvisie geen stand houdt tegenover deze vraag.

Als er geen enkele indicatie is dat we in ons gebruik van concepten die concepten opdelen, waarom zouden we dan aannemen dat ze alsnog moeten worden gedeconstrueerd?

Consequenties voor complexe concepten

Naast specifieke psycholinguïstische consequenties voor de visie op complexe concepten, heeft Kintsch' onderzoek invloed op de metafysische duiding van concepten. Als er geen enkele indicatie is dat we in ons gebruik van concepten die concepten opdelen, waarom zouden we dan aannemen dat ze alsnog moeten worden gedeconstrueerd? Concepten zijn niet in primitieve concepten te vertalen omdat: (1) die vertaling een overstructurering is; (2) dit een per definitie defecte uitleg is door regressie; en (3) primitieve concepten niet de volledige betekenis uitleggen.

De manier waarop veel besprekingen van complexe concepten ingaan op compositionaliteit, zorgt ervoor dat ze de betekenis van concepten missen en de verwerking voorop stellen. Het is een val waarin wordt getrapt vanwege dat wat de filosofie altijd probeert te doen: structuur aanbrengen. Wij gaan daarentegen op geen manier om met concepten zoals vaak wordt verondersteld: het is eerder een direct gebruiksvoorwerp dan een puzzel. De betekenis van concepten is immanent, niet secundair aanwezig in andere concepten. Wanneer men structuur zoekt, zal men vinden, maar dit zegt niet per se iets over de werkelijke aard van concepten. Neem het concept RODE APPEL, natuurlijk kun je de betekenis hiervan uitleggen als de subset van ROOD in de set APPEL, maar daarmee breng je al een verandering teweeg in hoe de betekenis wordt opgenomen. Bij het tweede zeg je iets anders, breng je expli-

ciet naar voren hoe de set rode appels zich verhoudt tot alle andere appels. Door deze structurering aan te wijzen als de betekenis van het concept, ga je voorbij aan wat het concept werkelijk te zeggen heeft.

Wanneer je begint met uitleg en structurering, komt er slechts in arbitraire zin een eind aan. Kintsch heeft niet slechts aangetoond dat lexicaal gezien concepten als op zichzelf staand worden gebruikt, maar ook dat in filosofische zin de discussie zich moet focussen op de 'face value' van concepten. Als dit inhoudt dat er een oneindige hoeveelheid betekenissen is, in de zin dat er geen definiete basis is van betekenis door middel van primitieve concepten, zij het zo. In ieder geval kan er nooit worden gezegd dat iemand de betekenis van concepten kent, als 'de betekenis kennen' wordt gezien als een concept terug kunnen brengen naar de wortels die het heeft in andere betekenissen. Als dit zo zou zijn, dan zou men ook die concepten weer moeten uitleggen, en die daarna ook weer, enzovoorts. De uitleg van de betekenis moet dus in primaire zin worden gezocht bij het gebruik van een concept, en niet bij de secundaire, in principe oneindige, uitleg.

De uitleg van de betekenis moet dus in primaire zin worden gezocht bij het gebruik van een concept, en niet bij de secundaire, in principe oneindige, uitleg.

Zelfs als er een bepaald 'basisvocabulaire' bestaat, waaruit alle betekenissen van concepten zijn geconstrueerd, dan zou nog steeds moeten worden ontkend dat deze delen het geheel afdoende omschrijven. Men zou een huis niet als hetzelfde beschouwen als het fundament waarop het gebouwd is. Er is geen reden om het een primair en het ander secundair te noemen. Culturele praktijken hebben bijvoorbeeld ook een basis waar ze toch in zeer wezenlijke manier van verschillen. Het is weliswaar zo dat het ergens vandaan komt, dat culturele praktijken door een ver verleden in de tegenwoordige tijd werkelijkheid hebben gekregen, maar het zijn welzeker op zichzelf te begrijpen dingen. Zo is het ook het geval met complexe concepten, misschien zijn we begonnen met primitieve concepten zoals BOOM, STEEN, en WATER, maar dit doet niks af aan de werkelijkheid van de betekenis van concepten zoals PARLEMENT, SCHOEISEL en HEGEMONIE.

De betekenis van concepten is dus simpelweg niet besloten in andere concepten. Wanneer dit wordt verondersteld, verdwijnt men in een moeras van descriptie na descriptie. Inhoudelijk kunnen concepten natuurlijk worden uitgelegd via andere concepten, maar begrip van een concept staat op zichzelf. Het conceptuele atomisme heeft hiermee preferentie boven andere

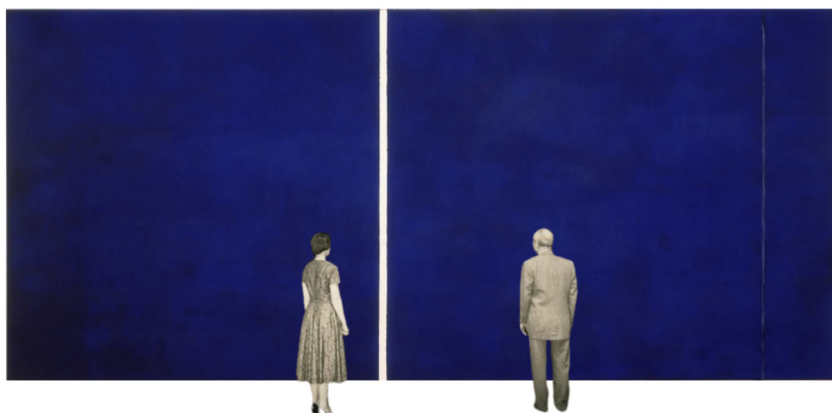
manieren van het definiëren van concepten. De manier waarop sommige theorieën concepten definiëren door andere concepten als basis te veronderstellen, is onnodig complicerend.

Conclusie

Zonder erover na te denken gebruiken wij concepten direct en onproblematisch. De problematiek rondom concepten komt pas in het spel bij de secundaire, abstract filosofische interpretatie van ons handelen met betrekking tot concepten. Bij deze interpretatie wordt opgemerkt dat we concepten op kunnen delen in andere concepten, en wordt daarbij geconcludeerd dat ze dus in hun betekenis wel afhankelijk van elkaar moeten zijn. Zeker met lexicale concepten als *SPEAKER* en *SPEAK* lijkt de verbinding evident. In gebruik en opslag wordt de betekenis van een woord echter direct aangesproken. Concluderend is het dus zo dat complexe concepten in eerste instantie afhankelijk lijken te zijn van een basis van primitieve concepten, maar bij nader inzien toch op zichzelf begrepen moeten worden.

Decompositie is een erg handig gereedschap. We kunnen bijvoorbeeld etymologisch bekijken waar een woord vandaan komt, naar de betekenis van een woord gissen wanneer we het nooit gehoord hebben, of zelfs bij een moeilijk te onthouden woord de betekenis in de vorm van andere woorden opslaan. Het is bij het laatste echter eerder de vraag of iemand wel echt begrijpt wat het woord betekent, dan dat het een normale vorm van informatieopslag is. We doen namelijk niet alles met decompositie, zoals we hebben gezien bij Kintsch. Concepten hebben hun betekenis op zich.

De opdeling van complexe concepten in primitieve concepten is een overbodige structurering, per definitie regressief en geen volledige dekking van de betekenis. We zullen dus op een andere manier de bouwblokken van de manier waarop wij de wereld zien en taal gebruiken, moeten duiden. Betekenis is een glibberig iets, we beginnen er mee, gaan ervan uit en gebruiken het op een praktische wijze, maar tegelijkertijd hebben we geen precies idee van wat het is. Duidelijk is wel dat we met primitieve concepten niet veel verder komen in onze duiding.

Kleurnamen en kleurperceptie

Over de manier waarop kleurnamen invloed hebben op de perceptie van kleur

Maureen Havekes

Introductie

Wij gebruiken taal om ons uit te drukken. Binnen de taal gebruiken wij bijvoorbeeld persoonlijke voornaamwoorden, zoals 'ik', 'jij' of 'wij'. Ook gebruiken wij constant concepten wanneer wij met elkaar aan de praat zijn, zoals KLEUR, maar ook STOEL of MENS. Concepten stellen mensen namelijk in staat om datgene waarover wordt gepraat, op een bepaalde manier in het geheugen op te slaan. Wanneer iemand de termen 'geel', 'rood' of 'blauw' gebruikt, dan kan dat in het geheugen van die persoon worden opgeslagen onder het concept KLEUR.

Margolis en Laurence (1999, 3-4) stellen dat concepten de bouwstenen van gedachten zijn. Concepten zijn cruciaal voor verscheidene psychologische processen, zoals het categoriseren van objecten in de wereld of het categoriseren van jouw eigen kennis, het maken van gevolgtrekkingen, dingen onthouden, leren, en het maken van beslissingen.

Wanneer mensen echter concepten gebruiken, beseffen de meesten niet hoe complex het gebruik ervan is. Namelijk, hebben mensen bij het gebruik van een bepaald concept wel dezelfde betekenis voor ogen? De manier waarop mensen informatie in hun geheugen categoriseren, kan wellicht invloed hebben op de betekenis die zij daaraan geven. Mensen gaan ervanuit dat zij elkaar begrijpen. Mag men daar wel vanuit gaan? Is er niet heel vaak sprake van miscommunicatie? Waar concepten voor een mens die zich niet bezighoudt met taalfilosofie zoiets vanzelfsprekends lijken te zijn, daar lijkt toch meer achter schuil te gaan.

Dit paper gaat over kleur met betrekking tot concepten. Specifieker gaat het over de manier waarop mensen over kleuren praten. Het praten over kleur is voor de meesten van ons tamelijk vanzelfsprekend. Zodra echter het concept KLEUR wordt onderzocht, dan lijkt het allesbehalve vanzelfsprekend te zijn. Het duiden van kleuren is namelijk iets wat verschilt per taal. Dat wil zeggen dat de ene taal meer of minder kleurnamen bevat om naar kleuren te verwijzen dan een andere taal. Bovendien komen de termen om kleuren aan te duiden in de ene taal niet altijd overeen met de termen voor kleuren in een andere taal.

Margolis en Laurence (1999, 3-4) stellen, zoals eerder is benoemd, dat concepten cruciaal zijn voor het categoriseren van informatie in iemands geheugen. Het concept KLEUR en daarmee kleuren in het algemeen worden gecategoriseerd. Het is iets wat wordt opgeslagen in iemands geheugen.

Wat als een persoon kleuren anders categoriseert dan iemand met meer of minder kleurnamen of andere kleurnamen, is het mogelijk dat deze persoon die kleuren anders ziet? Vanwege de verschillende kleurnamen is de categorisatie van kleur in iemands geheugen anders. Als iemand kleuren op een andere manier in zijn of haar geheugen opslaat, dan kan men zich gaan afvragen of dezelfde kleur wel op dezelfde manier kan worden waargenomen. Naar aanleiding hiervan heb ik de volgende onderzoeksvraag geformuleerd: Beïnvloeden de kleurnamen die wij gebruiken, om een kleur aan te duiden, onze waarneming van die kleur?

Eerst zal ik duidelijk maken wat ik bedoel wanneer ik het over kleurnamen heb. Ook zal ik verder toelichten dat er in bepaalde culturen meer of minder termen zijn om kleuren aan te duiden en hoe dat eruit ziet. Vervolgens zal ik ingaan op mijn onderzoeksvraag waar ik me afvraag op welke manier het gebruik van kleurnamen onze perceptie van kleur beïnvloedt. Dan behandel ik standpunten van auteurs die niet denken dat kleurnamen de perceptie van taal beïnvloeden en ook auteurs die denken dat dat juist wel het geval is. Daaropvolgend geef ik mijn mening. Tot slot zal ik een conclusie geven.

Wat als een persoon kleuren anders categoriseert dan iemand met meer of minder kleurnamen of andere kleurnamen, is het mogelijk dat deze persoon die kleuren anders ziet?

Kleurnamen

Mensen gebruiken kleurnamen om naar kleuren te verwijzen. In het Nederlands gebruiken wij daar bijvoorbeeld de termen 'rood', 'blauw' en 'groen' voor. In het Engels worden voor diezelfde kleuren de termen 'red', 'blue' en 'green' gebruikt. Deze termen komen met elkaar overeen. In een enkel kleurnamenvocabulaire bestaan er echter geen termen die verwijzen naar de kleuren rood, blauw of groen. Dat zijn talen waarin kleuren enkel worden aangeduid door de termen 'licht'/'wit' en 'donker'/'zwart' (Berlin en Kay 1999, 2). De Dani's, een stam in West-Nieuw-Guinea, spreken bijvoorbeeld een taal met slechts twee basiskleurtermen, één term voor lichte kleuren en één term voor donkere kleuren (Rosch en Olivier 1972).

Het is inmiddels duidelijk dat het aantal kleurnamen niet in elk vocabulaire overeenkomt. De kleurnamen zelf komen echter ook niet in elk vocabulaire overeen. Een voorbeeld hiervan is de Russische taal vergeleken met de Nederlandse taal. In het Russisch gebruiken mensen de termen 'lichtblauw'

of ‘donkerblauw’ om iets met een blauwe kleur aan te duiden. Daar hebben ze niet de term ‘blauw’ als kleurnaam. In de Russische taal zijn er kennelijk twee verschillende termen om naar de kleur blauw te verwijzen en niet één overkoepelende term, zoals in de Nederlandse taal wel het geval is. Brent Berlin en Paul Kay maken in hun boek *Basic Color Terms* duidelijk hoe een vocabulaire met kleurnamen tot stand komt en waarom er binnen verschillende kleurnamenvocabulaires een verschillend aantal kleurnamen kan zijn.

It appears now that, although different languages encode in their vocabularies different numbers of basic color categories, a total universal inventory of exactly eleven basic color categories exists from which the eleven or fewer basic color terms of any given language are always drawn. The eleven basic color categories are white, black, red, green, yellow, blue, brown, purple, pink, orange and grey (Berlin en Kay 1999, 2).

Zoals in het citaat te lezen is, bestaan er volgens Berlin en Kay elf basiskleurtermen. Wanneer een taal minder dan elf kleurnamen bevat, dan komen één of meerdere van deze elf basiskleurtermen niet voor in de desbetreffende taal. Het kan in ieder geval niet zo zijn dat een andere kleur, dan één van de genoemde elf basiskleurtermen, een basiskleurterm is in deze taal (Berlin en Kay 1999, 2).

Volgens Berlin en Kay (1999, 5-6) heeft een basiskleurterm geen unieke operationele definitie. Er zijn idealiter vier karakteristieken die een basiskleurterm zou moeten hebben. Ten eerste mag de betekenis van een basiskleurterm niet afgeleid kunnen worden uit de onderdelen van de term. Ten tweede mag dat wat eigen of uniek is aan een basiskleurterm niet onderdeel zijn van een andere kleurterm. Ten derde moet een basiskleurterm toegepast kunnen worden op vele objecten en niet alleen op bijvoorbeeld haarkleur. Ten vierde moet bij het gebruik van een basiskleurterm het voor iedereen die bij dat gesprek betrokken is, duidelijk zijn wat ermee wordt bedoeld. Idealiter heeft een basiskleurterm deze vier karakteristieken, maar dat hoeft niet het geval te zijn.

Nadat de auteurs hebben bevestigd dat er elf basiskleurtermen zijn, laten Berlin en Kay ook zien hoe een basiskleurnamenvocabulaire zich ontwikkelt. Ze stellen dat een taal te maken heeft met strikte regels voor welke basiskleurnamen erin voor mogen komen, wanneer een taal minder dan elf basiskleurnamen bevat. Om deze regels duidelijk te maken, hebben Berlin en Kay in totaal zeven ontwikkelingsstadia uiteengezet met betrekking tot de hoeveelheid basiskleurtermen in een taal (Berlin en Kay 1999, 2-5).

Volgens Berlin en Kay bevat elke taal een term voor wit en zwart. Dit is dan ook het eerste ontwikkelingsstadium van een basiskleurnamenvocabulaire. Er is sprake van een tweede ontwikkelingsstadium wanneer een taal drie termen bevat om kleuren aan te duiden. De kleurnaam die naast 'zwart' en 'wit' in dit kleurnamenvocabulaire voorkomt, is 'rood' (Berlin en Kay 1999, 2-3). De kleurnaam 'rood' verwijst in dit geval naar alle rode kleuren die er zijn, maar ook naar oranje, vele tinten geel, bruin, roze en paars (Berlin en Kay 1999, 17). Zo hebben Berlin en Kay nog vijf ontwikkelingsstadia ontwikkeld. De kern hiervan is het feit dat niet alle basiskleurtermen in alle talen terug te vinden zijn.

Volgens Berlin en Kay bevat elke taal een term voor wit en zwart. Dit is dan ook het eerste ontwikkelingsstadium van een basiskleurnamenvocabulaire.

Wanneer we ons afvragen of de manier waarop wij over kleuren praten – de kleurnamen die wij gebruiken – invloed heeft op onze perceptie van kleur, dan is het noodzakelijk om helder voor ogen te hebben wat wordt bedoeld met de term 'kleurnamen'. Ook moet duidelijk zijn dat kleurnamen per taal kunnen verschillen. De vraag is dan of het gebruiken van andere termen om kleuren aan te duiden ervoor zorgt dat die kleuren anders waargenomen zullen worden.

Eleanor Rosch

Waar het bij de onderzoeksvraag uiteindelijk om draait is de vraag of mensen wel of niet dezelfde perceptie van kleur hebben. Is het zo dat mensen kleur op dezelfde manier waarnemen, ondanks het feit dat er in verschillende talen andere kleurnamen worden gebruikt? Eleanor Rosch zal beargumenteren dat mensen dezelfde perceptie van kleur hebben. Rosch heeft samen met Donald Olivier een onderzoek verricht en daarbij een experiment uitgevoerd om te beargumenteren dat mensen dezelfde perceptie van kleur hebben.

Voordat de experimenten worden toegelicht, vertellen Rosch en Olivier over de verzamelde data en over een bevinding. Deze data laten zien dat bij mensen met verschillende basiskleurnamenvocabulaires het opslaan van kleuren in het geheugen meer op elkaar lijkt, dan de namen die aan kleuren worden gegeven. Daaraan wordt toegevoegd dat het opslaan van de waargenomen kleuren in het kortetermijngeheugen niet lijkt te worden beïnvloed door het basiskleurnamenvocabulaire dat iemand heeft en de cultuur waar

iemand onderdeel van uitmaakt (Rosch en Olivier 1972). Later in het onderzoek wordt duidelijk op welke manier cultuur invloed kan hebben op iemands kleurperceptie.

De proefpersonen voor dit experiment bestaan uit twee groepen met basiskleurnamenvocabulaires die ver uit elkaar liggen. De ene groep bestaat uit Amerikanen met een zeer uitgebreid kleurnamenvocabulaire en de andere groep bestaat uit de Dani's met een kleurnamenvocabulaire bestaande uit twee basiskleurtermen. De vraag is of mensen die kleuren op een fundamenteel andere manier aanduiden wel dezelfde perceptie van kleur hebben. Nemen de Dani's met een basiskleurnamenvocabulaire bestaande uit twee basiskleurtermen kleur wel op dezelfde manier waar als de Amerikanen met een veel uitgebreider kleurnamenvocabulaire?

Tijdens het experiment kregen de participanten van beide groepen de taak om kleurbeoordelingen te doen. Eén van deze experimenten werd verbaal uitgevoerd en daar ging het om het benoemen van kleurnamen. Het andere experiment werd non-verbaal uitgevoerd en daar ging het erom dat de proefpersonen kleuren aan elkaar konden koppelen vanuit hun geheugen.

Bij het verbale experiment, waar de proefpersonen moesten zeggen hoe ze de kleur zouden noemen, 'licht' of 'donker', werd er een verschil geconstateerd bij de Dani's en de Amerikanen waarom ze die kleur die naam gaven. Bij de Dani's werden de termen niet alleen gebaseerd op de helderheid van de kleur. De Dani's hebben de twee basiskleurtermen 'mili' voor donkere en koude kleuren en 'mola' voor lichte en warme kleuren. Wanneer de Amerikanen de termen 'dark' en 'light' gebruikten, dan was dat alleen gebaseerd op de helderheid van die kleur en niet op de kleur zelf (Rosch en Olivier 1972).

Het non-verbale experiment draaide om het herkennen van kleuren door middel van het geheugen. Daar kregen alle proefpersonen een chip te zien, deze werd weer weggehaald en een halve minuut later moesten ze op een kleurenpalet de kleur aanwijzen die ze even van tevoren hadden gezien. Bij deze opdracht scoorden de Dani's veel lager dan de Amerikaanse proefpersonen. Maar dat is volgens Rosch niet voldoende om te zeggen dat het slechter presteren van de Dani's komt door het missen van specifieke kleurcodes (Rosch en Olivier 1972).

Het is volgens Rosch te gemakkelijk om te zeggen dat het slechter presteren van de Dani's bij het geheugenexperiment komt doordat ze minder basiskleurnamen hebben dan de Amerikanen. Rosch schuift het slechter presteren af op het feit dat er vele andere verschillen zijn tussen de cultuur van de Dani's en die van de Amerikanen met betrekking tot hoe het geheugen in het algemeen presteert. Het aantal kleurnamen is dus niet het enige verschil tussen deze twee culturen (Rosch en Olivier 1972).

Het slechter presteren van de Dani's bij het geheugenexperiment komt volgens Rosch doordat de Dani's nooit expliciete training hebben gehad in het gebruik van geheugencontroleprocessen, oftewel hoe zij informatie zouden moeten categoriseren en opslaan in hun geheugen. De Amerikanen hebben dat wel gekregen door naar school of werk te gaan. Dat zijn plekken waar mensen leren hoe zij informatie moet verwerken, iets wat de Dani's nooit op die manier hebben geleerd. Het slechter presteren van de Dani's komt dus doordat ze nooit hebben geleerd hoe ze processen met betrekking tot het geheugen moeten verwerken.

Rosch en Olivier benoemen aan het einde van het paper over hun onderzoek opnieuw dat werd onderzocht of de kleurnamen die worden gebruikt, invloed hebben op de categorisatie van kleur in het geheugen. Vervolgens werd dit eraan toe gevoegd: 'Only the nature of memory errors provide data relevant to this question, that is, only cases in which verbal and/or visual memory codes were insufficient for completely correct identification' (Rosch en Olivier 1972). Het komt erop neer dat Rosch wilde weten of het verbale verwijzen naar kleuren de categorisatie van kleuren in het geheugen beïnvloedt. Uiteindelijk zegt ze dat de experimenten niet voldoende waren om te zeggen dat het spreken over kleur onze perceptie ervan beïnvloedt.

Rosch stelt dat de beelden die wij in ons hoofd hebben niet snel aangepast worden door taal. De visuele vormgeving lijkt een proces te zijn dat losstaat van de verbale uiting. Het verbale proces interacteert niet gemakkelijk met de processen voor verbale geheugencontrole, zoals bij de resultaten van de experimenten duidelijk werd (Rosch en Olivier 1972).

Rosch en Olivier concluderen daarom, ondanks de talige variabelen die onder bepaalde omstandigheden met het kleurgeheugen correleren, dat de natuur van beelden van kleur in het geheugen en de manier waarop die zijn gestructureerd in de ruimte waarin kleur is in het geheugen, amper lijken te worden beïnvloed door het taalgebruik.

Russian Blues

Rosch is niet de enige die de verhouding tussen het gebruik van taal en denken heeft onderzocht. Er is een aanzienlijk aantal stukken tekst geschreven over de RUSSIAN BLUES die ook ingaan op de verhouding tussen de kleurnamen die mensen gebruiken om kleuren aan te duiden en hoe mensen deze in hun geheugen categoriseren. In artikelen over de RUSSIAN BLUES gaat het om het feit dat er in veel talen maar één term is om naar iets met een blauwe kleur te verwijzen en in de Russische taal zijn daar twee termen voor. In de Russische taal wordt de term 'sinij' gebruikt om naar iets met een donkerblauwe kleur te verwijzen en de term 'goluboj' wordt gebruikt om naar iets met een lichtblauwe kleur te verwijzen (Martinovic, Paramei, en MacInnes 2020).

Martinovic, Paramei, en MacInnes concluderen dat taal wel degelijk effect heeft op de kleurperceptie van mensen. Om dit te onderbouwen zijn er twee experimenten uitgevoerd. Tijdens het eerste experiment werd aan Russisch- en Engelssprekenden gevraagd om aan kleuren een kleurnaam toe te schrijven: ‘sinij’/‘goluboj’ of ‘dark blue’/‘light blue’. Tijdens het tweede experiment moesten alleen Russisch sprekende proefpersonen kleuren een naam geven.

Uit deze twee experimenten kan worden geconcludeerd dat taal wel degelijk een effect heeft op kleurinterpretatie.

Bij het eerste experiment kregen de Russisch- en Engelssprekenden een aantal kleuren te zien en deze moesten ze een kleurnaam toeschrijven. Hier vonden de onderzoekers een verschil in categorisering tussen ‘sinij’/‘goluboj’ in het Russisch en ‘dark blue’/‘light blue’ in de Engelse taal. Het verschil is namelijk dat de overgang van ‘sinij’ naar ‘goluboj’ scherper lijkt te zijn dan de overgang van ‘dark blue’ naar ‘light blue’. Het lijkt erop dat deze Russische termen beter afgebakend zijn, dan de tegenhanger daarvan in de Engelse taal. Deze afbakening is kenmerkend voor een steviger categorisch onderscheid. Dat wil zeggen dat het aannemelijk is dat ‘sinij’ en ‘goluboj’ in het Russisch functioneren als basiskleurtermen zoals is beschreven door Berlin en Kay. Dit is in de Engelse taal niet het geval voor ‘dark blue’ en ‘light blue’ omdat de overgang daartussen minder scherp is (Martinovic, Paramei, en MacInnes 2020).

Het tweede experiment werd alleen gedaan met Russisch sprekende proefpersonen. Tijdens het experiment werd aan de proefpersonen gevraagd of een kleur donker- of lichtblauw is, aangeduid met de termen ‘sinij’ of ‘goluboj’. Ook werd er gevraagd of een kleur blauw of groen is, aangeduid met de termen ‘goluboj’ of ‘zelënyj’. Het doel was om erachter te komen welke van deze twee vragen het gemakkelijkst werd beantwoord. De vraag is dus of het gemakkelijker is om de kleuren blauw en groen van elkaar te onderscheiden tegenover het onderscheiden van donker- en lichtblauw. Uit het experiment bleek dat er sprake was van een kortere reactietijd wanneer de proefpersonen moesten kiezen tussen goluboj/zelenyj, dan wanneer de proefpersonen moesten kiezen tussen sinji/goluboj. Dat wordt verklaard doordat de kleuren blauw en groen van tint van elkaar verschillen en het verschil tussen donker- en lichtblauwe kleuren op basis van lichtheid is (Martinovic, Paramei, en MacInnes 2020).

Uit deze twee experimenten kan worden geconcludeerd dat taal wel degelijk een effect heeft op kleurinterpretatie. In experiment één zien wij heel duidelijk dat de termen ‘sinij’ en ‘goluboj’ beter afgebakend zijn dan

‘dark blue’ en ‘light blue’. Daar functioneren ‘sinij’ en ‘goluboj’ als basiskleurtermen. Dit kan je ook terugzien in het tweede experiment. Dat de reactietijd bij het categoriseren van ‘sinij’ of ‘goluboj’ korter is dan die van het categoriseren van ‘goluboj’ of ‘zelënyj’, wil zeggen dat het verschil tussen de kleuren sinij of goluboj gemakkelijker is te identificeren. Dit onderbouwt het argument dat ‘sinij’ en ‘goluboj’ als twee basiskleurtermen functioneren. Dit is hoe de taal in elkaar zit en dit heeft, zoals net duidelijk is gemaakt, consequenties voor het categoriseren van deze kleuren en daarmee dus op onze perceptie van kleur.

Mijn standpunt

Het is duidelijk dat wij kleurnamen gebruiken om te verwijzen naar de kleuren die wij om ons heen zien. Berlin en Kay hebben laten zien dat deze kleurnamen via een vaste weg tot stand komen. In de loop van de tijd ontwikkelen kleurnamenvocabulaires zich en dat zorgt ervoor dat wij specifieker naar kleuren kunnen verwijzen.

Dan is het wel de vraag of mensen met een minder uitgebreid kleurnamenvocabulaire dezelfde perceptie van kleur hebben als mensen met een uitgebreider kleurnamenvocabulaire. Rosch schrijft namelijk ook dat wanneer iemand vanuit Berlin en Kays systeem redeneert, de twee basiskleurtermen van de Dani’s zogenaamd corresponderen met het Engelse ‘dark’ en ‘light’. Deze terminologie van de Dani’s lijkt maximaal te verschillen van de Engelse en dit resulteert er mogelijk in dat de Dani’s kleuren namen geven en deze vervolgens door de war halen, op een manier die niet van toepassing is op Engelssprekenden (Rosch en Olivier 1972).

Rosch en Olivier beargumenteren dat, ongeacht het feit dat mensen verschillende kleurnamen gebruiken, hun perceptie van kleur wel hetzelfde is. Martinovic, Paramei, en MacInnes beweren echter dat het verschillend gebruik van kleurnamen er wel degelijk voor zorgt dat kleurperceptie kan veranderen.

Ik geloof dat iedereen dezelfde perceptie van kleur heeft, ongeacht het feit dat de kleurnamen in verschillende talen niet overeenkomen. Wel denk ik dat, net zoals in het artikel over de Russian Blues is vermeld, het voor Russisch sprekenden gemakkelijker is om de kleuren lichtblauw en donkerblauw van elkaar te onderscheiden, omdat deze twee termen voor Russisch sprekenden praktisch gezien functioneren als basiskleurtermen. Ik denk dus echter niet dat dit de manier waarop mensen kleuren zien, beïnvloedt.

Alleen wil ik hieraan toevoegen dat ik het onderzoeken van kleurperceptie met betrekking tot kleurnamen ondergeschikt vind aan het onderzoeken van hoe het communiceren over kleuren in de praktijk te werk gaat.

Als je het mij vraagt, dan maakt het niet uit of mensen kleuren op een andere manier zien, het gaat erom dat mensen over iets kunnen praten en daar consensus over hebben.

Het is voor de Engelssprekende persoon niet duidelijk over welke lichte of warme kleur het gaat wanneer de term ‘mola’ wordt gebruikt.

Ik geloof dat het praten over kleuren in de praktijk voor misverstanden kan zorgen. Precies om de reden die Rosch in haar artikel benoemde. Namelijk, dat het zo is wanneer de ene taal een veel uitgebreider kleurnamenvocabulaire heeft dan de andere taal, het ervoor zorgt dat iemand niet weet over welke kleur de persoon met een andere taal het heeft. Dit kan dan voor miscommunicatie zorgen. Stel dat de Dani's met de term ‘mola’ naar een kleur verwijzen, dan kan deze term naar elke lichte en warme kleur verwijzen die er bestaat. Iemand die de Engelse taal spreekt, en een uitgebreider kleurnamenvocabulaire heeft, weet dan niet of er wordt verwezen naar bijvoorbeeld iets wits of juist naar iets geels. Het is voor de Engelssprekende persoon niet duidelijk over welke lichte of warme kleur het gaat wanneer de term ‘mola’ wordt gebruikt.

Conclusie

We hebben gezien dat het aantal kleurnamen in een taal verschilt en dat komt doordat een kleurnamenvocabulaire zich in de loop van de tijd ontwikkelt. Omdat dit het geval is en KLEUR een concept is dat wordt gecategoriseerd en opgeslagen in het geheugen van mensen, ben ik mij gaan afvragen of de basiskleurnamen die iemand gebruikt, invloed heeft op zijn of haar kleurperceptie.

Rosch en Olivier beargumenteren dat mensen kleur op dezelfde manier waarnemen. Martinovic, Paramei, en MacInnes beargumenteren echter dat verschillen in kleurnamenvocabulaires wel degelijk invloed kunnen hebben op iemands perceptie van kleur.

Ik ben ervan overtuigd dat mensen kleuren wel op dezelfde manier zien, ongeacht het feit dat ze er een andere naam aan geven. Wel ben ik er bang voor dat door het gebruik van verschillende kleurnamen voor dezelfde kleur er miscommunicatie kan ontstaan, omdat men dan niet zeker weet of ze het over dezelfde kleur hebben.

GENDER als dual character concepts

Hoe we genderconcepten adequaat kunnen definiëren binnen de taalfilosofie

Quinty Narings

Introductie

Door de jaren heen heeft het concept van gender zich ontwikkeld en losgemaakt van sekse. Waar sekse te allen tijde verbonden is aan de biologische staat van iemands lichaam, reikt gender verder, naar identiteit bijvoorbeeld. De samenleving wordt zich bewust van het grijze gebied van gender en dat zorgt voor een geleidelijke verandering van hoe we tegen gender aankijken. Dit zorgt er ook voor dat er binnen de taalfilosofie gekeken moet worden hoe we het concept het beste kunnen beschrijven. Welke theorie kan de veelzijdigheid van gender vatten?

Aangezien er meerdere theorieën binnen de taalfilosofie zijn om concepten te definiëren en te categoriseren, moet er vooral ook gekeken worden naar met wat voor concept we te maken hebben. Bij GENDER, MAN en VROUW heb je bijvoorbeeld te maken met hoe mensen je zien, maar ook met hoe je jezelf ziet. Daarnaast heeft het feminisme er de afgelopen decennia voor gezorgd dat de genderverhoudingen een nieuwe indeling kregen door zich los te maken van traditionele gendernormen die voorschreven dat vrouwen voornamelijk belangrijk waren in het huishouden. Vandaar dat ik me afvraag: hoe kunnen we genderconcepten op een adequate manier beschrijven binnen dual character concepts?

In dit essay bespreek ik dual character concepts omdat hierbinnen een gelaagdheid kan worden aangebracht die overeen zou kunnen komen met hoe we genderconcepten zien. Mijn onderzoek richt zich vooral op het adequaat beschrijven van genderconcepten, aangezien deze concepten door de mentaliteitsverandering van de westerse wereld wellicht nu anders moeten worden beschreven dan bijvoorbeeld vijftig jaar geleden.

Ik zal beginnen met het uitleggen van het begrip gender binnen genderstudies. Vervolgens zal ik kijken naar andere theorieën over concepten binnen de taalfilosofie. Daarna zal ik dual character concepts uitleggen en hoe het concept GENDER daarbinnen wordt gedefinieerd en onderzocht. Hierna zal ik al mijn bevindingen vergelijken om tot de conclusie te komen dat we GENDER wel degelijk adequaat kunnen definiëren binnen dual character concepts.

Gender binnen de westerse samenleving

Genderstudies is een sociale wetenschap gericht op gender als identiteit en representatievorm. Binnen genderstudies wordt GENDER vooral besproken als sociaal construct:

‘Gender’ refers to the socio-cultural aspects of being a man or woman – that is, how society sets the rules for masculinity and femininity – while sex refers to ‘the base of biological sex differences (‘male’ and ‘female’) on which they were erected (Andermahr et al. 2000).

Sekse en gender zijn dus verschillende begrippen en hebben andere kwaliteiten. Sekse richt zich op hoe je geboren bent en gender op hoe je je voelt en uitdrukt. Hoe je geboren bent determineert niet welke genderidentiteit het beste bij je past. GENDER is echter niet vrij van stereotypering door anderen. Dat jij weet welk gender je bent, betekent niet dat anderen dezelfde ingeving hebben wanneer ze je voor het eerst zien.

Men gebruikt stereotypes om de wereld beter te begrijpen. Stereotypes maken het namelijk mogelijk om de wereld te ordenen. We hebben stereotypes vooral nodig om te identificeren, te interpreteren en om ons dingen te herinneren die we gezien of gehoord hebben. Door deze methodes creëren we een sterk filter waarin we ordenen wat we belangrijk vinden om te onthouden. Aangezien genderstereotypes ook deze functies gebruiken kunnen we niet zomaar die filter aanpassen (Ellemers 2018, 282). Omdat stereotypes belangrijke functies uitoefenen in ons brein, lijkt het belangrijk ze op een bepaalde manier in stand te houden. Anders wordt de wereld om ons heen enkel chaos waarin we mensen en dingen niet gemakkelijk in categorieën kunnen plaatsen.

Men verliest het grijze gebied van genderstereotypes uit het oog, doordat we direct wanneer we naar iemand kijken hun gender categoriseren.

Volgens Ellemers (2018) komt ‘stereotype fluidity’ te vervallen wanneer mensen kijken naar gendercategorieën en -stereotypes. ‘Stereotype fluidity’ doelt op het feit dat er overlap kan bestaan tussen bepaalde stereotypes, of dat de categorieën voor een stereotype geen duidelijke grenzen, ofwel een grijs gebied, bevatten. Mensen verliezen echter de contextafhankelijkheid van gendercategorieën – en stereotypes uit het oog. Dit komt doordat gendercategorieën onmiddellijk gedetecteerd worden en als gefixeerd worden ervaren, waardoor gender makkelijk gepolariseerd wordt. Men verliest het grijze gebied van genderstereotypes uit het oog, doordat we direct wanneer we naar iemand kijken hun gender categoriseren. Deze percepties dragen voornamelijk bij aan het in stand houden van genderstereotypes en zorgen ervoor dat de waargenomen verschillen tussen mannen en vrouwen in stand worden gehouden.

Tegenwoordig zijn mensen terughoudend geworden wanneer het aankomt op het stereotyperen van andere mensen. De stereotypering bestaat echter nog wel binnen onze eigen perceptie van anderen, ook als we dit niet doorhebben. Dit noemt men impliciete stereotypering (Ellemers 2018, 280). We lijken dus niet te kunnen ontkomen aan genderstereotypes, ook al denken we van wel. Het enige verschil met de stereotypering van nu is dat het minder zichtbaar is en dat we wellicht niet doorhebben dat we ermee bezig zijn, doordat we over zijn gestapt op impliciete stereotypering. Genderstereotypes hebben dus nog wel impact op hoe we kijken naar mannen en vrouwen, en dus ook hoe we beide categoriseren.

‘Individuals who clearly disconfirm stereotypical expectations tend to be devalued. We decide that they are not representative for their gender group rather than revising stereotypical expectations’ (Ellemers 2018, 286). Iemand die buiten stereotypes valt van een bepaald concept wordt dus volgens de genderstudies buiten de groep geplaatst. Deze bevinding laat ook zien dat binnen genderstudies het juiste idee heerst wanneer er wordt gezegd dat genderstereotypes niet alleen onze verwachting beschrijven over hoe mannen en vrouwen zich gedragen, maar ook direct communiceren hoe we denken dat mannen en vrouwen zich zouden moeten gedragen (Ellemers 2018, 286). Stereotypes zijn dus zowel beschrijvend als voorschrijvend. Ze lijken meer te doen dan enkel onze wereld ordenen, ze zorgen ervoor dat we ons geneigd voelen om ons op een bepaalde manier te gedragen. We zullen zien of dit overeenkomt met het onderzoek van Guo (2021) over GENDER als dual character concepts.

De klassieke theorie en prototypetheorie

Elke taal filosofische theorie probeert op zijn eigen manier concepten te definiëren. Theorieën hebben echter vaak het probleem dat de definities van concepten te groot of te klein zijn. Zo wil de klassieke theorie een concept vangen in noodzakelijke, vaste definities. Een sterk voorbeeld hiervan is BACHELOR, die je kan definiëren als ‘niet getrouwd, is een man, is volwassen’. Kortom, de klassieke theorie wil concepten vangen in simpelere begrippen (Margolis en Laurens 1999, 9). Echter, binnen deze definitie valt ook de paus, die je in een normaal gesprek waarschijnlijk geen bachelor zou noemen. Hierdoor is dit systeem niet geschikt om concepten zoals GENDER, MAN en VROUW te beschrijven, aangezien deze begrippen veelzijdig zijn waardoor een simpele definitie niet afdoende is.

De prototypetheorie stelt een alternatief voor de klassieke theorie voor. De prototypetheorie probeert de grenzen van een concept minder strikt te bepalen. Volgens deze theorie kan je een concept definiëren met bepaalde features, maar het is niet noodzakelijk dat alles wat onder dat concept valt al

die eigenschappen heeft. Het geeft een complexe representatie van analyses van de kwaliteiten die de leden van het concept kunnen hebben. Zo heeft het concept VOGEL de features ‘kan vliegen, kan eieren leggen, maakt een nest in bomen’. Dit zijn geen definitieve descripties, maar enkel voorbeelden van wat onder het concept VOGEL kan vallen (Margolis en Laurens 1999, 27).

Fox (2011) onderzocht GENDER binnen de prototypetheorie om te kijken of genderconcepten adequaat in de theorie kunnen worden gevangen. De prototypetheorie lijkt op het eerste gezicht een fantastisch systeem voor veelzijdige concepten zoals GENDER, MAN en VROUW. Aangezien de theorie vaste grenzen loslaat, is er meer ruimte voor progressieve denkbepelden zoals we binnen genderstudies zien.

Als iemand namelijk met absolute zekerheid gelooft dat een vrouw geen penis kan hebben, zorgt deze perceptie voor een exclusie van bepaalde leden die door de perceptie van een ander wel onder het concept VROUW zouden vallen.

Volgens Fox zit er echter ook een persoonlijk aspect aan de prototypetheorie, en daarnaast een dynamische natuur. Deze dynamische natuur komt doordat er geen vaste grenzen zijn aan waar een concept eindigt of begint (Fox 2011, 153). Daardoor kunnen er ook leden zijn die onder het concept worden geschaard die niet voldoen aan alle features die het concept beschrijft. Het enige criterium is dat het lid genoeg *features*, ofwel bepaalde beschrijvingen van een concept, bezit om het te laten kwalificeren. Dit zorgt er echter ook voor dat de grenzen van concepten voortdurend verlegd kunnen worden, zowel progressief als regressief. Dit zorgt samen met het persoonlijke aspect voor een uitdaging van de prototypetheorie als we het hebben over concepten zoals GENDER.

Het persoonlijke aspect van de prototypetheorie komt volgens Fox doordat de prototypetheorie zich vooral baseert op perceptie. Hierdoor kunnen persoonlijke geloofsovertuigingen een obstakel vormen voor bepaalde features die een concept beschrijft. Als iemand namelijk met absolute zekerheid gelooft dat een vrouw geen penis kan hebben, zorgt deze perceptie voor een exclusie van bepaalde leden die door de perceptie van een ander wel onder het concept VROUW zouden vallen (Fox 2011, 157). Het is dus enigszins subjectief van mens tot mens welke leden binnen of buiten het concept vallen.

De conclusie van Fox is dat de prototypetheorie weliswaar inclusief genoeg is om concepten zoals GENDER, MAN en VROUW te beschrijven zonder een grote groep buiten te sluiten, maar je kan deze conclusie enkel terecht trekken in een theoretische context. Door het persoonlijke aspect kunnen de beschrijvingen van deze concepten makkelijk aangepast worden in zowel de positieve als negatieve zin. Fox noemt dit de tirannie van de meerderheid (Fox 2011, 158). Dit roept de vraag op of onderzoek in de praktijk deze theorie in stand weet te houden. Om mijn onderzoeksvraag te beantwoorden hebben we een praktijkonderzoek nodig dat aantoont dat de theorie daarmee overeenkomt. Dual character concepts lijken hier een uitkomst op te bieden.

Dual character concepts proberen een gelaagdheid aan te brengen die we ook zien binnen genderconcepten. Binnen dual character concepts worden concepten gedefinieerd door twee individuele, losstaande dimensies: concrete features en abstracte normen en waarden (Guo 2021, 2). Er zijn dus twee manieren om volgens dual character concepts een concept te definiëren. Zo kan je het concept MAN beschrijven met de concrete feature ‘mannelijke geslachtsdelen’. Het concept MAN kan ook worden beschreven doordat hij goed leiderschap vertoont en zich dus houdt aan een gendernorm. ‘Sterk leiderschap’ is dan een goed voorbeeld van een abstracte norm waar dual character concepts naar op zoek zijn.

Concrete features kun je één op één vergelijken met de definities van de klassieke theorie. Dual character concepts introduceren echter een tweede dimensie en dit zorgt ervoor dat de tekortkomingen van de klassieke theorie verdwijnen.

De abstracte normen en waarden worden ook wel de normatieve dimensie van dual character concepts genoemd. Normatief betekent dat de meerderheid van mensen iets als de norm behandelt of vindt dat iets zo hoort te zijn. Dit lijkt dus weer een persoonlijk aspect net zoals we zagen bij de prototypetheorie. Guo onderzoekt deze normatieve dimensie van dual character concepts echter in de praktijk, waardoor we meer inzicht krijgen in of de theorie en praktijk overeenkomen.

Binnen dual character concepts ontstaan oordelen over of een lid, dus bijvoorbeeld een man of een vogel, binnen een concept past door te oordelen over concrete features los van het oordelen van een lid binnen de normatieve dimensie (Guo 2021, 3). Je kan dus bijvoorbeeld de concrete features van een man hebben en dus binnen het concept MAN passen. Daarnaast kan diezelfde man met de juiste concrete features buiten het concept MAN vallen volgens de abstracte normen en waarden.

Wat wellicht al is opgevallen is dat normatieve beschrijvingen van een concept leiden tot stereotypes. Het voorbeeld dat ik noemde is dat een man alleen onder het concept MAN valt als die bijvoorbeeld goed leider-

schap toont. De valkuil hiervan is dat de theorie normatieve beschrijvingen gebruikt die wellicht in de praktijk al zijn verminderd of zelfs zijn verdwenen. Dit roept ook de vraag op of stereotypes noodzakelijk zijn. Deze vraag is door de genderstudies al beantwoord met dat het absoluut noodzakelijk is, dus zal de rest van dit essay zich focussen of dual character concepts de hedendaagse genderstereotypes kan gebruiken om concepten zoals GENDER, MAN en VROUW te definiëren.

Is GENDER te definiëren als een dual Character Concept?

Guo (2021, 29) constateert in zijn onderzoek over GENDER als dual character concepts dat MAN en VROUW voldoen aan de voorwaarden voor dual character concepts. Hij ontdekt echter dat de abstracte waarden van dual character concepts wegvallen wanneer mensen in de westerse samenleving de traditionele gendernormen beoordelen. Met het wegvallen van traditionele gendernormen worden bijvoorbeeld een gevoelige, emotionele man of dominante, bazige vrouw bedoeld. Deze voorbeelden breken namelijk met de traditie van bijvoorbeeld de zorgzame huisvrouw. Ofwel ze breken met de traditionele stereotypes in de westerse samenleving.

Wanneer Guo kijkt naar morele gendernormen vormt MAN een volwaardig Dual Character Concept, aangezien de morele gendernormen de traditionele gendernormen vervangen in de normatieve dimensie. Een voorbeeld van het breken van een morele gendernorm is het mishandelen van je kinderen. Dit komt doordat mensen het onjuist vinden om zo te handelen. Om tot deze conclusie te komen onderzoekt Guo de concepten GENDER, MAN en VROUW op meerdere manieren. In zijn eerste experiment concludeert hij dat GENDER, MAN en VROUW zich inderdaad gedragen als dual character concepts (Guo 2021, 10).

In zijn derde experiment splitst Guo de twee dimensies van dual character concepts op en ondervraagt hij mensen of zij denken dat een man of vrouw nog een 'echte' man of vrouw is, wanneer een specifieke man of vrouw zich niet aan specifieke traditionele gendernormen houdt. De nadruk ligt dus op het twijfelen aan de normatieve dimensie. Uit dit experiment kwam naar voren dat deelnemers de normatieve dimensie van traditionele gendernormen niet diskwalificerend vonden om een persoon buiten een genderconcept te plaatsen. Hierdoor is de conclusie dat MAN en VROUW juist geen dual character concepts zijn, waarna Guo direct opmerkt: '...the traditional, stereotypic traits and gender norms that we chose for the abstract dimensions of 'man' and 'woman' might not be the ones that participants considered central to the abstract dimensions.' (Guo 2021, 18). Hierna focust

het onderzoek zich op het verschil tussen traditionele en morele gender-normen en welke normen mensen diskwalificerend vinden met betrekking tot de normatieve dimensie van dual character concepts.

Experiment 4 legt de focus op deze verschillen en heeft een opvallend resultaat. Deelnemers van het experiment vonden mannen en vrouwen geen ‘echte’ mannen en vrouwen als ze morele normen overschreden, zoals het mishandelen van anderen of overspel plegen op je partner. Vooral bij mannen waren morele overtredingen doorslaggevend of je binnen het concept MAN hoort. Bij vrouwen kwam de doorslag of je binnen het concept VROUW hoort vooral ook door ‘identity-based judgments’, dus hoe jij en anderen kijken naar je identiteit (Guo 2021, 20). Vrouwen worden dus net als mannen streng beoordeeld op morele overtredingen, maar dit percentage wordt geëvenaard door de identiteitsoordelen. Bij mannen is het resultaat dat morele overtredingen het strengst worden beoordeeld zonder dat een ander oordeel dichtbij dat overweldigende percentage komt.

Waar dual character concepts dus de traditionele gendernormen of stereotypes van gender gebruiken om genderconcepten te definiëren, laat de samenleving deze traditionele stereotypes los en tellen ze niet als doorslaggevend om aan te tonen of iemand onder het concept MAN of VROUW valt.

Waar dual character concepts dus de traditionele gendernormen of stereotypes van gender gebruiken om genderconcepten te definiëren, laat de samenleving deze traditionele stereotypes los en tellen ze niet als doorslaggevend om aan te tonen of iemand onder het concept MAN of VROUW valt (Guo 2021, 29). Door deze constatering zullen we moeten evalueren of we de traditionele stereotypes in de normatieve dimensie van dual character concepts los moeten laten of moeten aanpassen naar morele normen.

Guo (2021, 30) suggereert ook dat traditionele gendernormen niet meer diskwalificerend zijn voor mannen en vrouwen door de recente sociale veranderingen in de geschiedenis. Een traditionele gendernorm zal een man niet meer zo snel buiten het concept MAN plaatsen. Guo vindt dit de moeite waard te onderzoeken.

GENDER als dual character concepts

Guo heeft met zijn onderzoek aangetoond dat GENDER, MAN en VROUW dual character concepts zijn. Deze gelaagde concepten maken veel veranderingen mee door de jaren heen, maar blijven altijd de twee dimensies behouden die dual character concepts nodig hebben. De concrete features zijn niet in gevaar en hoewel de normatieve dimensie onderhevig is aan verandering, zullen genderstereotypes altijd in de wereld blijven. Stereotypes zijn belangrijk voor onze eigen beeldvorming en zorgen ervoor dat we mensen en dingen in duidelijke categorieën kunnen verdelen. Ze zijn ook volgens de genderstudies noodzakelijk, aangezien stereotypes duidelijk maken welke subjectieve kwaliteiten een persoon binnen of buiten een genderconcept plaatsen.

Daarnaast is het interessant dat het concept MAN als dual character concept de striktste grenzen aanhoudt, waarbinnen strenge morele gender-normen worden aangehouden. Waar je de zachtere en tolerantere grenzen van het concept VROUW kan verklaren door feminisme, is het fascinerend dat het concept MAN vast blijft houden aan strenge grenzen. Mannen die een morele gendernorm overschrijden worden direct niet meer gezien als ‘echte’ mannen. Dit lijkt me een goed onderwerp voor een vervolgonderzoek. Wat zorgt voor de strenge grenzen binnen het concept MAN en waarom houden ze niet zoals binnen het concept VROUW het genderidentiteitsoordeel aan als voornaamste normatieve categorie?

Waar je de zachtere en tolerantere grenzen van het concept VROUW kan verklaren door feminisme, is het fascinerend dat het concept MAN vast blijft houden aan strenge grenzen.

Wat vooral psychologisch interessant is en waar ook psychologisch onderzoek naar gedaan kan worden, is het feit dat mannen morele normen belangrijk vinden om leden binnen en buiten het concept te beoordelen. Een man die zijn kinderen mishandelt is geen ‘echte’ man. Hoe komen ze tot deze conclusie, terwijl vrouwen die hetzelfde doen alsnog binnen het concept VROUW kunnen worden geschaard? (Guo 2021, 28). Het lijkt me vooral interessant om dit op psychologisch vlak te onderzoeken met betrekking tot in hoeverre mannen dit soort kwesties ‘mannenproblemen’ vinden, aangezien ze zo snel mensen van het mannelijke geslacht buiten hun categorie plaatsen wanneer dit soort morele overtredingen optreedt.

Verder laat dit essay zien dat Guo’s onderzoek op het vlak van de noodzaak van stereotypes in dual character concepts overeen komt met genderstudies,

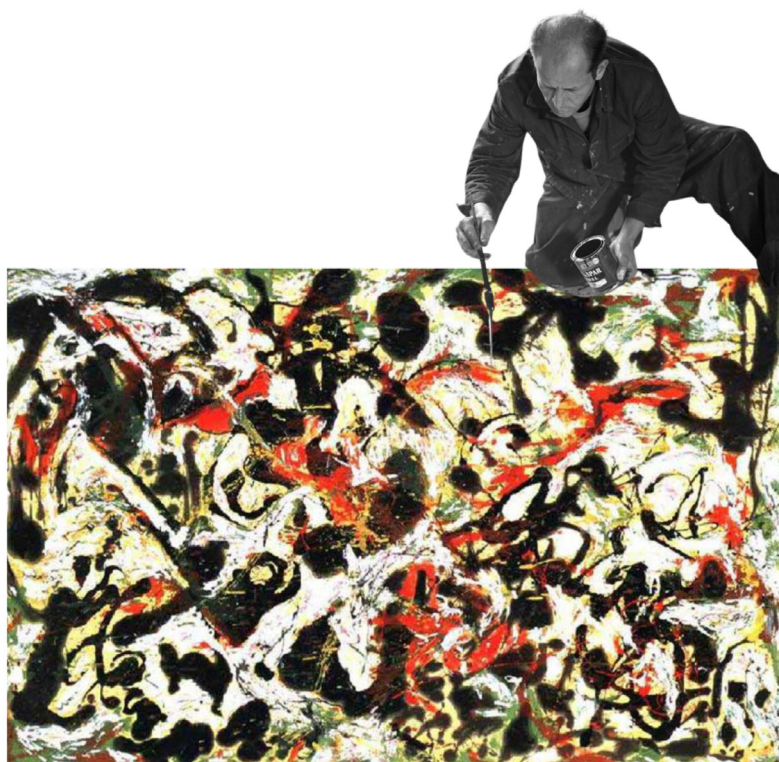
wat verder bewijst dat genderconcepten het meest adequaat kunnen worden beschreven binnen deze theorie. Dual character concepts kunnen zich in de normatieve dimensie namelijk makkelijk aanpassen aan de stereotypes in de westerse samenleving zonder dat persoonlijke oordelen van een kleine groep in de weg kunnen zitten, zoals bij de prototypetheorie het gevaar is. Stereotypes zijn en zullen altijd noodzakelijk blijven, ook volgens de genderstudies, waardoor stereotypes ook altijd een sterke basis vormen voor dual character concepts.

Conclusie

Wat dit essay aantoont is dat genderstudies verduidelijken dat de genderstereotypes vooral behulpzaam zijn in het categoriseren van de wereld. Dit zorgt voor een goed argument waarom de normatieve dimensie van dual character concepts gebruik zou moeten maken van stereotypes, aangezien ze een sterke filter vormen in de samenleving die niet zomaar verandert of verdwijnt.

Daarnaast hebben zowel de klassieke theorie als de prototypetheorie tekortkomingen wanneer het aankomt op concepten zoals GENDER, MAN en VROUW. De klassieke theorie vat teveel leden binnen een concept. De prototypetheorie zorgt er juist voor dat de grenzen van een concept vervagen, waardoor genderconcepten adequater kunnen worden beschreven. Helaas zorgt het persoonlijke aspect van de prototypetheorie er echter voor dat een concept makkelijk aangepast kan worden naar een meer of minder progressieve beschrijving.

Guo heeft aangetoond dat GENDER, MAN en VROUW dual character concepts zijn, maar om ze adequaat te kunnen beschrijven moeten ze in de normatieve dimensie anders worden behandeld. De conclusie hiervan is dat morele gendernormen leidend zijn bij het concept MAN en VROUW, maar dat bij het concept VROUW ook oordelen op basis van identiteit leidend zijn. Enkel dan reflecteert het de mentaliteit van de huidige samenleving. Gendernormen en -stereotypes zijn dus nog steeds aanwezig en van belang in het oordelen over genderconcepten.

Het concept MENTALE STOORNIS

Lara Douglas

Inleiding

Een mentale stoornis is, in tegenstelling tot een fysieke aandoening, moeilijk te karakteriseren. Waar een fysieke stoornis met theoretische medische kennis vastgesteld kan worden, ligt dat bij een mentale stoornis ingewikkelder. Bij een mentale stoornis worden, naast dat een fysieke analyse wordt uitgevoerd, vooral de problemen die iemand zelf en diens omgeving ervaart, getoetst. Ook dit noemen we wetenschap, namelijk gedragswetenschap oftewel psychiatrie.

Het Vlaams Agentschap voor personen met een handicap heeft de volgende definitie ontwikkeld, die in heel West-Europa wordt gehanteerd:

Een psychische stoornis is een syndroom, gekenmerkt door klinisch significante symptomen op het gebied van de cognitieve functies, de emotieregulatie of het gedrag van een persoon, dat een uiting is van een disfunctie in de psychologische, biologische, of ontwikkelingsprocessen die ten grondslag liggen aan het psychische functioneren (VAPH, 2022).

Om specifieke soorten mentale stoornissen vast te stellen wordt het classificatiesysteem DSM gebruikt. Dit is de afkorting voor Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. In de DSM worden door middel van een classificatiesysteem de criteria die van toepassing zijn op een bepaalde psychische stoornis bepaald. Deze criteria zijn internationaal afgesproken (NVVP, 2022). Hoewel de DSM een uitgebreide handleiding is voor het classificeren van mentale stoornissen, lopen psychiaters veelal tegen hetzelfde probleem aan. Dit probleem is of een mentale stoornis met slechts een theoretische benadering geclassificeerd kan worden, of dat de waarden-geladenheid van een individu, wat persoonlijke invloeden in iemands leven zoals opvoeding of scholing inhoudt, meegeteld moet worden? Het is een lastig vraagstuk waar psychiaters over twisten. Aan de ene kant zijn er voorstanders van de theoretische, wetenschappelijke aanpak en aan de andere kant zijn er voorstanders van de waarden-geladen aanpak.

Christopher Boorse is een filosoof die met zijn paper uit 1977 'Health as a Theoretical Concept' de theoretisch-wetenschappelijke kant steunt en de waarden-geladen theorie bekritiseert. Daartegenover staat Kenneth Fulford, die in zijn paper, 'Looking With Both Eyes Open: fact and value in psychiatric diagnosis?' geschreven in 2005, juist het belang van de waarden-geladen

methode ziet, maar ook inziet dat de theoretische aanpak daarbij niet onbelangrijk wordt. In tegendeel betoogt hij juist dat ze beiden even belangrijk en nodig zijn voor een juiste diagnose waar een adequaat behandelingsplan op gebaseerd kan worden. Beide filosofen hebben dus een hele andere kijk op het beoordelen van mentale stoornissen en menen hier ook goede argumenten voor te hebben. De vraag is dan ook welke theorie als beste toegepast kan worden als het gaat om het diagnosticeren van een mentale stoornis bij een persoon.

Wanneer is een mens mentaal gezond? Een mogelijk antwoord op de vraag is dat het betekent dat je geen stoornis hebt.

Ziekte en gezondheid

Wanneer is een mens mentaal gezond? Een mogelijk antwoord op de vraag is dat het betekent dat je geen stoornis hebt.

Traditioneel gezien wordt gezondheid gedefinieerd door de afwezigheid van ziekte (Boorse 1977, 542).

In de tekst 'Health as a Theoretical Concept' doet Christopher Boorse een poging om een duidelijker beeld van de concepten ZIEKTE en GEZONDHEID te verkrijgen. Zijn doel van het paper is om GEZONDHEID en ZIEKTE te analyseren zoals zij begrepen worden door traditionele fysiologische geneeskunde (Boorse 1977, 543). Boorse hangt het idee aan dat het concept STOORNIS op een theoretische manier bekeken en behandeld behoort te worden. Dit geldt volgens hem ook voor mentale stoornissen, wat het focuspunt van dit paper is.

In eerste instantie onderzoekt Boorse de traditionele opvatting van het concept ZIEKTE.

Het lijkt logisch dat we iemand ziek noemen, als de toestand van een persoon een medische behandeling vereist (Boorse 1977, 544). Het is echter zo dat men ook ziek kan zijn, zonder dat men een behandeling nodig heeft. Of dat men een medische behandeling ondergaat, zonder dat men ziek is. Denk hierbij bijvoorbeeld aan plastische chirurgie (Boorse 1977, 546). Een medische behandeling of het gebrek daarvan, is dus niet wat ZIEKTE definieert.

Negatieve en positieve theorie

Boorse doet in zijn tekst zijn best om erachter te komen wat de grenzen zijn voor het concept ZIEKTE en welke fysieke aspecten daar wel of niet onder vallen. Hij meent een meer bevattende definitie te kunnen geven van ZIEKTE naast de traditionele definitie van GEZONDHEID. Volgens Boorse is ZIEKTE namelijk een soort interne staat, die het normale, optimale functioneren

belemmert of reduceert. GEZONDHEID is volgens Boorse, zoals al eerder benoemd, de afwezigheid van ZIEKTE (Boorse 1977, 567). Dit is de negatieve opvatting van de concepten ZIEKTE en GEZONDHEID, wat volgens Boorse het correcte uitgangspunt is in de psychiatrie. Naast de traditionele, negatieve opvatting van het concept ZIEKTE, wordt de maatschappelijk-georiënteerde geneeskunde steeds populairder en komt deze volgens Boorse met een positieve definitie van ZIEKTE en GEZONDHEID. Ze meent dat GEZONDHEID meer is dan alleen de traditionele, negatieve definitie, wat niet meer is dan alleen de afwezigheid is van ZIEKTE (Boorse, 1977, 569).

Het grote verschil tussen de negatieve en de positieve theorie is dat de positivistische (positieve) theorie de cliënt, arts en de maatschappij vereist voor een evaluatief besluit over welke levensdoelen waardig zijn om na te streven. Gezondheid is volgens de positivistische theorie dus veel meer dan alleen de afwezigheid van ziekte. Het oordeel bij de positivistische theorie is namelijk afhankelijk van de persoonlijke, sociale waarden die een individu beïnvloeden met het vaststellen van een mentale stoornis. Bij de traditionele, negatieve theorie wordt er niet naar waarden gekeken en is het doel om iemand uitsluitend wetenschappelijk, theoretisch te beoordelen. (Boorse 1977, 571).

Kenneth Fulford schrijft in zijn paper 'Looking with Both Eyes Open: fact and value in psychiatric diagnosis?' over onder andere het belang wat de 'waarden-geladen theorie' heeft voor het omgaan en classificeren van mentale stoornissen. De 'waarden-geladen theorie' waar Fulford het over heeft is hetzelfde als de 'positivistische theorie' waar Boorse over schrijft. Hoewel de DSM een wetenschappelijk, theoretisch classificatiesysteem voorstelt, worden sommige classificaties ondersteund door waarden-geladen criteria, waarbij er dus niet uitsluitend naar gedragswetenschappen wordt gekeken, maar ook naar de sociale omstandigheden van een persoon, de waarden (Fulford 2005, 79). Je zou dus kunnen zeggen dat de DSM niet zonder de waarden-geladen, positivistische theorie kan, aangezien het bij bepaalde mentale stoornissen noodzakelijk blijkt te zijn om waarden mee te laten tellen voor het maken van een omvattende diagnose.

Wat volgens Fulford ook opmerkelijk is, is dat wanneer mensen in het algemeen nadenken over een mentale stoornis, de initiële observatie waarden-geladen is, in tegenstelling tot fysieke stoornissen of ziektes. Wanneer iemand gediagnosticeerd is met een mentale stoornis, vragen veel mensen zich vrijwel direct af waar de mentale stoornis dan vandaan komt en wat er vanuit de opvoeding of sociale omstandigheden waarin iemand zich bevindt invloed heeft op het ontwikkelen van die mentale stoornis. Men gaat er dus vanuit dat een mentale stoornis niet per sé uit genetische overlevering voorkomt, maar dat waarden, zoals sociale context, invloed hebben op iemands gemoedstoe-

stand en dus de kansen die iemand heeft om een bepaalde mentale stoornis te ontwikkelen of in ieder geval in hoe een mentale stoornis zich ontwikkelt (Fulford 2005, 79). Zo lijkt het dat verschillende individuen die wel dezelfde diagnose van een mentale stoornis hebben er op andere niveaus door belemmerd worden. Een individu met ADHD die bij de test ongeveer dezelfde soort resultaten behaalt als een ander individu met ADHD, kan tegen veel minder dingen aanlopen, terwijl het bij de ander een ontzettende invloed heeft en alledaagse bezigheden haast onmogelijk lijken.

Zo lijkt het dat verschillende individuen die wel dezelfde diagnose van een mentale stoornis hebben er op andere niveaus door belemmerd worden.

De waarden-geladen aanpak houdt in dat een psychiater een mentale stoornis als een moreel probleem ziet in tegenstelling tot een medisch probleem. Een psychiater zou in dit geval alle waarden rondom een persoon laten meetellen, zoals de politieke omgeving waarin een persoon opgroeit, het soort onderwijs dat diegene krijgt of een trauma dat iemand heeft meemaakt. Alle sociale waarden waar deze persoon door beïnvloed is, tellen mee in de analyse van het gedrag van de betroffene persoon. Dit wordt ook wel de ‘anti-psychiatrie’ genoemd, omdat het een andere manier is van naar gezondheid kijken dan hoe de traditionele psychiatrie dat doet (Fulford 2005, 79). De theoretische aanpak is de standaard aanpak, waarbij mentale stoornissen, die geclassificeerd worden door onder andere gedragskenmerken, alleen door middel van wetenschappelijke feiten gekenmerkt worden. Hierbij maakt de sociale context van een persoon dus helemaal niet uit, ook wel de ‘pro-psychiatrie’ (Fulford 2005, 79).

Unlimited view

Boorse onderscheidt drie soorten benaderingen binnen de positivistische theorie. Ten eerste beschrijft hij de ‘individual-potential view’. Deze houdt in dat je door middel van het maximaal ontwikkelen van je persoonlijke capaciteiten, je ideale gezondheid ‘behaalt’. Ten tweede is er de ‘species potential view’, waarmee Boorse bedoelt dat alle verschillen in het functioneren van individuen binnen een bepaalde soort (‘species’) een verschil in gezondheid zijn. Met deze opvatting zou een Olympisch kampioen dus het absolute voorbeeld zijn van de beste gezondheid. En als laatste heeft Boorse het over de ‘unlimited view’, waarbij elke toename van het functionele vermogen van de mens de gezondheid automatisch verhoogt. Dat betekent dat wanneer een

individu binnen een soort een veel groter vermogen heeft door bepaalde lichamelijke eigenschappen, dat dit een gezonder persoon is, ook al valt dat vermogen buiten de algemeenheid (Boorse 1977, 569).

De positivistische theorie brengt echter problemen met zich mee en dat komt voornamelijk door de unlimited view, omdat deze ingaat op de persoonlijke waarden van een individu, aldus Boorse. Volgens Boorse betekent dit dat er in de positivistische methode gekeken wordt naar bijvoorbeeld iemands sociale waarden tijdens het vaststellen van ziekte. Dit is overbodig, omdat het concept ZIEKTE helemaal geen waarden-geladen oordeel nodig heeft, maar een theoretisch, wetenschappelijk onderzoek. Dit geldt volgens Boorse ook voor een mentale stoornis, omdat hij gelooft dat een mentale stoornis niets anders is dan een fysieke stoornis. Volgens hem is gezondheid niet afhankelijk van waarden, zoals het vrij zijn van ziekte, maar slechts van het nastreven van GEZONDHEID (Boorse 1977, 571-572). 'Ideas of positive health are not discoverable, but only advocable.' (Boorse 1977, 572). Positieve GEZONDHEID is dus niet iets wat theoretisch vastgesteld kan worden en om iets serieus te kunnen vaststellen zijn er keiharde, theoretische feiten nodig, aldus Boorse (Boorse 1977, 572).

Volgens velen zijn de persoonlijke waarden van iemand juist van belang als het gaat om de mentale gezondheid. Denk hierbij aan iemands opvoeding, scholing of politiek systeem waar iemand in opgroeit et cetera, maar volgens Boorse moeten we oppassen met het verwarren van empirische vragen met diepe normatieve problemen over het doel in ons leven en de rol van medische professionals om deze te verwezenlijken (Boorse 1977, 572). We moeten dus strikt kijken naar wat empirisch vast te stellen is als het gaat om mentale stoornissen, aldus Boorse.

Voor Boorse is het belangrijk dat mentale stoornissen alleen op een theoretische manier geclassificeerd worden, zodat er net als bij lichamelijke medische problemen een behandelplan gemaakt kan worden dat helpend is voor een specifieke stoornis (Boorse 1977, 558). Het erbij halen van waarden bij het vaststellen van een mentale stoornis, zou in de ogen van Boorse de erkenning van een mentale stoornis ondermijnen. Het zou namelijk betekenen dat iemand hoogstpersoonlijk schuld draagt voor de problematiek rond een bepaalde stoornis. Dit is niet wenselijk. Boorse is daarom van mening dat zowel mentale stoornissen als fysieke stoornissen/ziektes/aandoeningen op dezelfde manier behandeld moeten worden (Boorse 1977, 547).

Beiden ogen open

Tegenwoordig lijkt de theorie van Boorse achterhaald. In de huidige psychiatrie worden namelijk vaker waarden alsnog meegeteld, naast een theoretische behandeling. De theoretische theorie is echter nog erg van invloed

binnen de westerse psychiatrie en zij probeert een balans te vinden in het feitelijke, wetenschappelijke classificeren van iemands stoornis en het waarden-geladen, persoonlijke plaatje mee te laten tellen. Kenneth Fulford probeert in zijn tekst naar een synergie tussen de twee theorieën toe te werken, aangezien hij meent dat ze beiden even erg van belang zijn (Fulford 2005, 80). Volgens Fulford hebben beide theorieën voordelen en nadelen. Zo stelt hij vast dat met een uiterst theoretische aanpak er geen goed aangepast behandelingsprogramma voor een specifiek persoon bedacht kan worden en het de behandeling en genezing in de weg zit door elke stoornis hetzelfde te behandelen, aangezien mensen nog steeds persoonlijke behoeften en vermogens hebben, ondanks dat ze een mentale stoornis hebben (Fulford 2005, 80). Hij meent wel dat een diagnose niet gemaakt kan worden, zonder theoretisch-empirisch onderzoek, omdat een diagnose dus ook zeker wel theoretisch, zonder waarden, aan te wijzen valt (Fulford 2005, 81).

Het is dus belangrijk om beide theorieën even serieus mee te laten wegen in de diagnostisering van iemands mentale stoornis.

Hoewel de eerste gedachte dan zou zijn om de twee theorieën te verenigen, meent Fulford dat dat niet mogelijk is. Een theoretische diagnose moet gedaan worden en dat kan niet samengaan met een waarden-geladen onderzoek, maar het is volgens Fulford van belang dat er ook een waarden-geladen onderzoek gedaan wordt (Fulford 2005, 80-81). De oplossing die Fulford heeft bedacht is dat twee psychiaters, of twee teams van professionals onafhankelijk van elkaar een persoon onderzoeken en een mentale stoornis diagnosticeren. De ene groep professionals moet dat op een geheel feitelijke, theoretische manier doen, de 'traditional approach', de andere groep doet dit compleet op de waarden-geladen methode. Vervolgens zouden de twee kanten met elkaar een behandelplan voor desbetreffende persoon maken, waarbij de bevindingen van de eventuele diagnostiek van beiden kanten los van elkaar wordt vastgesteld. Zo zou de mentale stoornis van een persoon wetenschappelijk vastgesteld worden, net als bij fysieke klachten, en zal de persoon zelf ook meegerekend worden en de waarden die bij deze persoon horen. (Fulford 2005, 80-81). Het betoog van Fulford heet passend Looking with both eyes open, het is dus belangrijk om beide theorieën even serieus mee te laten wegen in de diagnostisering van iemands mentale stoornis.

Conclusie

We hebben gezien dat Boorse zijn best doet om ZIEKTE en GEZONDHEID te definiëren. Zo verdedigt hij zijn standpunt dat een mentale stoornis, net zoals een fysieke stoornis of ziekte, uiterst wetenschappelijk, theoretisch benaderd moet worden, en dat iemands waarden niet mee moeten tellen.

Fulford meent dat een persoon niet zonder een waarden-geladen theorie gediagnosticeerd kan worden, maar meent ook dat een theoretische aanpak onmisbaar is en dat de psychiatrie daarom beide methodes moet toepassen, voordat er een behandelingsplan wordt opgesteld.

De theorie van Fulford lijkt beter bij deze tijd te passen, wat ook te verwachten is, aangezien zijn tekst meer recentelijk is geschreven en beter bij de huidige aanpak in de psychiatrie past, dan de tekst van Boorse.

Uiteindelijk gaat het erom dat een persoon behandeld moet worden. Wanneer iemand kanker heeft, doet een arts theoretisch onderzoek, om erachter te komen welke specifieke behandeling het beste tegen de specifieke soort kanker werkt. Waarom? Om deze persoon te behandelen en vooral, beter te maken. Bij mentale stoornissen is het doel exact hetzelfde, maar kom je daar wellicht niet met slechts theoretische kennis, net zoals bij een fysieke aandoening als kanker. Bij een mentale aandoening is het juist nodig om ook waarden mee te laten tellen en dan gaat het er niet om of dit een feitelijke diagnose kan stellen of niet, maar het kan het behandelen, het beter worden van een mens, wel bevorderen. Het valt te beargumenteren dat een goede diagnose pas plaats kan vinden met een blik op een goede, werkende behandeling. Vandaar dat het valt te verantwoorden om de ene persoon met ADHD een andere diagnose te stellen, omdat deze een andere behandeling nodig heeft, dan de andere persoon met ADHD. Het lijkt er op dat Fulford het dus wel bij het juiste eind heeft. Iemands waarden moeten ook serieus genomen worden, maar dat neemt niet weg dat een theoretische opvatting erg belangrijk is voor het vaststellen van een goede diagnose. Dit zorgt voor een betere kijk op een behandelplan en een grotere kans op genezing of ondersteuning en dat is waar het uiteindelijk allemaal om draait.

Vorming van het concept CAUSALITEIT bij kinderen

Mees van Santen

Introductie

Mensen hebben een notie van causaliteit. We weten bijvoorbeeld allemaal dat het pijn doet als iemand een bal tegen zijn hoofd aankrijgt en dat een lamp in de kamer aangaat wanneer iemand in die kamer op een lichtknopje drukt. Als je een bepaalde actie uitvoert in een zekere situatie, dan zal er een bepaalde gebeurtenis op volgen. Alle voorbeelden die onder dit mechanisme vallen, vallen binnen het zogenoemde concept CAUSALITEIT. Concepten, zoals CAUSALITEIT, helpen ons de wereld om ons heen te ordenen en in te delen (Margolis en Laurence 2019). Iedere volwassene weet immers dat er water uit de kraan komt als je hem openzet, en dat niet ineens de lamp in de woonkamer aan gaat, maar waarom weten we dat? Ergens in onze kindertijd moeten we bepaalde ideeën van het concept CAUSALITEIT vormen, waardoor we bovenstaande voorbeelden kunnen begrijpen, maar hoe wordt dit concept bij kinderen gevormd?

In dit paper zal ik twee theorieën over conceptuele vorming bij kinderen uiteenzetten, waarbij de focus zal liggen op het concept CAUSALITEIT: de theorie van de Zwitserse kinderpsycholoog Jean Piaget, die gaat over vier levensfasen waarin kinderen bepaalde concepten leren kennen aan de hand van hun ervaringen, en de theorie van de Amerikaanse psychologe Susan Carey, waarin ze stelt dat er bepaalde conceptuele representaties zijn die reeds aangeboren zijn. Ik zal op beide theorieën kritiek leveren en uiteindelijk een conclusie trekken over hoe het concept CAUSALITEIT bij kinderen wordt gevormd.

Jean Piaget: de theorie van cognitieve ontwikkeling

Jean Piaget (1896-1980) is wereldberoemd geworden als kinderpsycholoog met dank aan zijn theorie van cognitieve ontwikkeling. Volgens deze theorie gaat het bij de mentale ontwikkeling van kinderen niet alleen om kennisverwerving, maar ook om het opbouwen van een conceptueel model van de wereld om hen heen. Door middel van ervaring leren kinderen in verschillende levensfasen verschillende concepten kennen. Piaget onderscheidt hierbij vier fasen: de sensomotorische fase, de pre-operationele fase, de concreet operationele fase en de formeel operationele fase (McLeod, 2018).

In de eerste ontwikkelingsfase, de sensomotorische fase, die van 0 tot 2 jaar duurt, leren kinderen bijvoorbeeld het concept OBJECTPERMANENTIE. Hiermee wordt bedoeld dat kinderen beginnen te snappen dat iets niet direct uit de wereld verdwijnt als het uit hun zicht verdwijnt. Pasgeboren baby's beginnen te huilen zodra hun moeder de kamer uitloopt, omdat ze bang zijn

dat ze niet meer terugkomt, maar ze leren al voor hun tweede levensjaar dat ook objecten die uit hun zicht verdwijnen, niet per se uit de wereld verdwijnen (McLeod 2018).

Na de pre-operationele fase (2-7 jaar), waarin kinderen beginnen te begrijpen dat er een wereld buiten hen bestaat, komen ze in de concreet operationele fase (8-12 jaar), waarin ze langzamerhand leren dat de wereld logisch in elkaar steekt. In deze levensfase beginnen kinderen voor het eerst logische verbanden te leggen tussen gebeurtenissen in de wereld, maar nog wel uitsluitend aan de hand van concrete voorbeelden. Ze beginnen bijvoorbeeld te begrijpen dat het elke keer hoofdpijn oplevert wanneer je je hoofd stoot. In deze concreet operationele fase komen de eerste noties van causaliteit dus al op, al kunnen kinderen het nog niet abstraheren van alledaagse voorbeelden: ze kunnen nog niet redeneren met causale verbanden die ze niet aan den lijve ondervonden hebben (McLeod 2018).

Vanaf 12-jarige leeftijd komen kinderen in de laatste fase, de formeel operationele fase, aldus Piaget. Vanaf dit punt leren kinderen om abstract te denken, ook als er geen concrete voorbeelden in de wereld aanwezig zijn (McLeod 2010). Dit is dus ook het punt waarop kinderen leren wat het concept CAUSALITEIT echt inhoudt: ze beginnen te begrijpen dat acties een oorzaak en een gevolg hebben en leren om deze gevolgen te voorspellen. Zo kunnen kinderen rond hun twaalfde begrijpen dat iets wat zwaarder is sneller zal vallen dan iets wat lichter is, ook zonder dit eerst in de wereld te zien gebeuren. Dit is in contrast met kinderen in de concreet operationele fase, die nog geen abstracte causale verbanden kunnen benoemen.

Een belangrijk punt van Piaget is dat er een minimale basis is van waaruit de ontwikkeling in de vier fases voortkomt, zogenoemde schema's. Hij erkent dat het onmogelijk is dat de ontwikkeling van kennis en het begrip van concepten puur vanuit de ervaringen en waarnemingen ontstaat, maar wil de basis ook niet te uitgebreid maken (McLeod 2018). Hij omschrijft een schema zelf als '[A] cohesive, repeatable action sequence possessing component actions that are tightly interconnected and governed by a core meaning' (Piaget 1952, 7). Hiermee bedoelt Piaget dat een schema als het ware een mentale bouwsteen vormt voor het leerproces waardoor we een deel van de wereld gaan begrijpen. De 'core meaning' die hij benoemt is het concept waar het schema op gebaseerd is.

Het leerproces binnen zo'n schema gaat stapsgewijs, bijvoorbeeld bij het schema dat gaat over causaliteit: in de concreet operationele fase ontwikkel je een bepaald causaliteitsbegrip, zoals het eerder genoemde voorbeeld van de pijn die telkens volgt als je je hoofd stoot. Vervolgens ontdek je een nieuw causaal verband dat je eerder niet kende, bijvoorbeeld een *brain freeze* die je elke keer krijgt als je te snel je ijsje opeet. Dit ontdekken van een nieuw

voorbeeld dat binnen het schema van causaliteit past, heet assimilatie. Vervolgens leer je omgaan met de nieuwe situatie: je begint te snappen dat de telkens ontstane *brain freeze* een causale relatie heeft met het te snel eten van ijs. Dit noemt Piaget de accommodatie. Zodra je je succesvol hebt leren aanpassen aan de nieuwe situatie en het schema succesvol is aangepast, is de zogenoemde equilibratie voltooid: je begrip van het concept CAUSALITEIT is dan succesvol uitgebreid.

Je begint te snappen dat de telkens ontstane brain freeze een causale relatie heeft met het te snel eten van ijs. Dit noemt Piaget de accommodatie.

De schema's die horen bij de sensomotorische fase, zoals het kennen van het concept HONGER en het kunnen waarnemen van de dingen om je heen, zijn aangeboren en ontwikkelen zich verder in de sensomotorische levensfase. Veel schema's die ontstaan in de latere levensfases, worden pas geleerd doordat ze voortbouwen op andere, eerder bestaande schema's. Het schema waardoor kinderen CAUSALITEIT kunnen begrijpen, vormt zich dus echt pas in de formeel operationele fase en bouwt voort op andere schema's uit eerdere ontwikkelingsfases, bijvoorbeeld doordat ze waarnemen dat een bepaalde actie elke keer hetzelfde gevolg heeft. In de formeel operationele fase leren kinderen daar conclusies uit te trekken en begint het concept CAUSALITEIT in hun hoofd te ontstaan (McLeod 2018).

Ondanks dat deze theorie zeer invloedrijk is geweest in de kinderpsychologie, is er in de loop der jaren ook veel kritiek gekomen op Piagets theorie van cognitieve ontwikkeling.

Allereerst is er de vraag of het leren begrijpen van CAUSALITEIT en andere concepten wel daadwerkelijk in bepaalde periodes van tijd gebeurt. Volgens verscheidene tegenhangers van Piaget is er geen sprake van vier min of meer vastgezette levensfases, maar is het juist een lopend proces, waarin een kind steeds verder groeit in diens cognitieve ontwikkeling. Bij de een gaat dit sneller dan bij de ander (McLeod 2018). Een onderzoek uit 1975, waaruit blijkt dat 40% van de geschoolde veertienjarigen nog geen formeel operationele opdracht kan uitvoeren, ondersteunt deze kritiek (Keating 1975, 277-78). Daarnaast hoeft het volgens Lev Vygotsky, de bekendste tijdsgenoot van Piaget, niet biologisch vast te liggen op welke momenten je bepaalde dingen leert: je sociale leefwereld speelt volgens hem een veel grotere rol in je cognitieve ontwikkeling. Waar Piaget duidelijk vindt dat kinderen door hun eigen

ervaringen en verkenningen uiteindelijk concepten bijleren, denkt Vygotsky, en met hem vele anderen, dat een kind juist door samenwerking met kinderen om hem heen kennis van concepten opbouwt (McLeod 2018).

Susan Carey: drie theses over de oorsprong van concepten

De Amerikaanse psychologe Susan Carey (1942-) gooit het in haar boek *The Origin of Concepts* (2009) over een andere boeg wat betreft de conceptuele vorming van kennis bij kinderen, waarin ze breekt met de theorieën van haar vele voorgangers. Ze stelt drie theses op, die ze in haar boek zal verdedigen: allereerst dat er aangeboren conceptuele representaties zijn, ten tweede dat conceptuele vorming ook discontinuïteiten met zich meedraagt en tenslotte dat de manier van leren gaat volgens het principe van ‘Quinian bootstrapping’.

Door middel van natuurlijke selectie en evolutie zijn bepaalde representaties in ons hoofd ontstaan om de wereld op te kunnen delen. Dit zijn niet per se dingen die we gelijk bij onze geboorte kunnen onderscheiden, maar wel dingen die we niet aangeleerd krijgen.

Kijkend naar de eerste thesis, hebben we volgens Carey bepaalde aangeboren conceptuele representaties, die ze kerncognities noemt. Met de aangeborenheid van kerncognities bedoelt Carey dat ze niet ontstaan door een leermechanisme. Door middel van natuurlijke selectie en evolutie zijn bepaalde representaties in ons hoofd ontstaan om de wereld op te kunnen delen. Dit zijn niet per se dingen die we gelijk bij onze geboorte kunnen onderscheiden, maar wel dingen die we niet aangeleerd krijgen. Die kerncognities horen in ons denksysteem thuis (Carey 2009, 67-68). Jonge kinderen hebben bijvoorbeeld een beeld bij wat het concept ONGEVEER 10 representeert, ze kunnen zich er een idee van vormen. Dit komt doordat ONGEVEER 10 de output is van een conceptuele representatie die zich al vanaf de geboorte in hun hoofd bevindt (Carey 2011, 114).

Het concept CAUSALITEIT is een bijzonder geval: het begrijpen van causale verbanden komt volgens Carey bij kinderen nog niet gelijk voort uit de kerncognitie, maar toch moet er een bepaalde mentale representatie van CAUSALITEIT al bij de geboorte in het brein aanwezig zijn. Het is namelijk volgens Carey duidelijk dat kinderen al vanaf hele jonge leeftijd oorzaak-gevolgrelaties kunnen zien, bijvoorbeeld dat ze eten krijgen zodra ze gaan huilen. CAUSALITEIT is dus geen kerncognitie, maar een *aangeboren centrale representatie*. Zowel kerncognities als deze centrale representaties worden

gekend door kinderen in de zin dat kinderen de mogelijkheid hebben om te achterhalen hoe het concept werkt. Het verschil is dat concepten ook gekend kunnen worden in de zin dat je weet dat bepaalde acties en gebeurtenissen binnen dat concept vallen: volgens Carey hebben jonge kinderen dat nog niet met CAUSALITEIT en andere centrale representaties, maar al wel bij kerncognities (Carey 2011, 117-18). Voor de manier waarop CAUSALITEIT aangeboren in ons denken zit, geeft ze twee mogelijkheden: ofwel als een proces dat causale relaties kan berekenen uit patronen en statistieken, ofwel als specifieke onderdelen van causaliteit die daadwerkelijk onderdeel zijn van een kerncognitie. Over welke van de twee het is, doet Carey geen uitspraak: het kan net zo goed allebei waar zijn.

Carey's tweede thesis gaat in op het feit dat conceptuele vorming niet alleen voortbouwt op wat eerder geleerd is, maar zich ook op een discontinue manier kan voortzetten. Er zijn volgens Carey concepten die niet tot de output van kerncognitie behoren en daardoor op een discontinue manier evolueren binnen het kindergebrein. (Carey 2009, 18-20). Daarmee bedoelt ze dat we niet stapsgewijs onze kennis van een concept uitbreiden, maar we ons idee van een bepaald concept radicaal omgooien zodra we een nieuw concept leren kennen. Hiermee gaat ze rechtstreeks in tegen het heersende idee dat het verschil tussen fundamentele representaties en concepten gradueel is (Adams 2010, 142). Het concept CAUSALITEIT is daar een goed voorbeeld van: het is wel een aangeboren centrale representatie, maar niet elk causaal verband kennen we gelijk vanaf geboorte. Elke keer dat we een nieuw causaal verband leren kennen, vervormt dat ons bestaande idee van het concept CAUSALITEIT tot een volledig nieuw concept, dat we ook weer CAUSALITEIT noemen.

Hoe we deze verbanden en andere concepten wel leren kennen, legt Carey uit in haar derde en laatste thesis. In deze thesis probeert Carey uit te leggen hoe het precies kan dat we onze conceptuele kennis ontwikkelen, complexer maken en aan de hand daarvan ook nieuwe concepten kunnen creëren. Ze noemt dit proces van conceptcreatie 'Quinian bootstrapping', bezegeld met die naam omdat het gebruik maakt van W.O. Quine's stelling dat we nooit echt kunnen weten wat een woord of concept in de werkelijkheid inhoudt: zowel de referent als de betekenis zelf zijn volgens hem bepaald door de samenhang met andere zinnen en concepten (Quine 1951, 41-42).

'Quinian bootstrapping' houdt in dat kinderen op verschillende manieren nieuwe *symbolen* kunnen leren, bijvoorbeeld een kind dat voor het eerst het woord 'water' hoort en dat woord koppelt aan een bepaald aspect van water, door de context waarin iemand anders het gebruikt: dit kan dus de doorzichtige vloeistof zijn die uit de kraan komt, maar ook het zoute spul waar de zee uit bestaat. Welke symbolen kinderen leren en hoe ze deze koppelen aan

woorden, wordt dus sociaal en cultureel bepaald, de omgeving leert het ze aan (Carey 2009, 414-416). Aanvankelijk kunnen ze weinig met die symbolen: ze kunnen nog niet gelijk het concept WATER begrijpen, ze houden slechts het geleerde symbool en de koppeling in hun hoofd. Door middel van de kerncognitieve vaardigheden, symbolen die ze eerder al geleerd hebben en wat hun omgeving erover vertelt, leren ze langzamerhand wat het concept WATER inhoudt. Hier kunnen ze ook nog in verrast worden, bijvoorbeeld als blijkt dat IJS ook binnen het concept WATER past.

Welke symbolen kinderen leren en hoe ze deze koppelen aan woorden, wordt dus sociaal en cultureel bepaald, de omgeving leert het ze aan.

Bij het concept CAUSALITEIT werkt dit principe van Quinian bootstrapping min of meer op dezelfde manier: het verschil met WATER is dat CAUSALITEIT een aangeboren centrale representatie is en er dus al een aangeboren idee van causaliteit in het hoofd van kinderen bestaat, maar dit is nog wel een heel abstract begin. Door oorzaak-gevolgrelaties in de wereld te zien en daardoor verrast te worden – zoals wanneer je ziet dat er verderop in de kamer een lamp aangaat zodra je op een bepaald knopje drukt – leren we bij en wordt ons concept van CAUSALITEIT uitgebreid en daarmee ook steeds complexer.

Carey's uitgebreide theorie, die sterk afwijkt van wat haar voorgangers tot dan toe hebben gezegd, heeft voor kritiek gezorgd. Stephen Butterfill vindt bijvoorbeeld dat CAUSALITEIT wel degelijk een kerncognitie is, omdat er bepaalde andere concepten volgens Carey wel tot de kerncognitie behoren, zoals bijvoorbeeld SPRAAK, die alleen ontwikkeld kunnen worden door het leggen van causale verbanden. CAUSALITEIT moet dus wel een kerncognitie zijn (Butterfill 2011, 126-27). Daarnaast komt er vanuit meerdere hoeken kritiek op Carey's 'Quinian bootstrapping'. Het is voor velen een te vaag concept: Carey maakt niet duidelijk wat het precies is, noch hoe het concreet zou moeten werken. Sommigen gaan zelfs zo ver het een cirkelredenering te noemen: het kan niet uitleggen hoe kinderen concepten leren zonder te vooronderstellen dat de kinderen die concepten al in hun hoofd hebben (Beck 2017, 1).

Piaget of Carey?

Nu we twee invloedrijke theorieën over conceptuele vorming bij kinderen hebben besproken, is het tijd om ze met elkaar te vergelijken en daar een

conclusie uit te trekken. Ze hebben immers allebei betrekking op de ontwikkeling van conceptuele vorming bij kinderen, maar over de manier waarop dit gebeurt, verschillen ze sterk van mening.

De verschillen tussen beide theorieën beginnen al bij de geboorte van kinderen: wat is aangeboren en wat niet? Volgens Piaget is dit slechts een minimaal deel van de kennis: alleen de schema's uit de sensomotorische fase, Piagets eerste levensfase, zijn aangeboren, zoals het kennen van de concepten HONGER of PIJN. De rest is bijgeleerd en ontwikkelt zich pas op latere leeftijd, zeker het concept CAUSALITEIT: wat dat abstract gezien inhoudt, leren kinderen pas rond hun twaalfde levensjaar. Carey gelooft daarentegen dat er van veel meer concepten al aangeboren representaties in ons hoofd zitten. De dingen die we al gelijk kunnen begrijpen, noemt ze kerncognities; de dingen die voor jonge kinderen nog niet goed uitlegbaar zijn, noemt ze centrale representaties. CAUSALITEIT is zo'n centrale representatie: het zit al vanaf de geboorte van kinderen in hun hoofd, alleen ze kunnen nog niet goed duiden wat het precies is.

Piaget noemt kinderen ook wel 'lone scientists'. Hij denkt dat ze concepten leren te begrijpen door te kijken naar hun eigen handelen en op die manier gradueel, in vier verschillende, duidelijk afgebakende levensfases, nieuwe concepten bijleren en voor zichzelf complexer maken. Zo rond hun achtste levensjaar krijgen kinderen volgens hem voor het eerst te maken met het concept CAUSALITEIT, al kunnen ze dan alleen nog begrijpen hoe het in de praktijk werkt en het nog niet abstraheren van de werkelijkheid, dat komt pas een paar jaar later. Carey stelt juist dat de manier waarop kinderen concepten bijleren en complexer kunnen maken vooral aan hun sociale omgeving ligt: welke concepten op welke leeftijd worden bijgeleerd, is grotendeels afhankelijk van de cultuur waarin je opgroeit. Daarnaast is het leren begrijpen van concepten geen graduele verandering, maar juist een discontinuë: kinderen kennen bijvoorbeeld niet elk causale verband al vanaf de geboorte, maar leren ze kennen door middel van 'Quinian bootstrapping': een manier van bijleren dankzij de sociale omgeving en het telkens weer verrast worden als een object of actie binnen een bepaald concept blijkt te passen, waarvan ze eerder niet wisten dat het binnen dat concept zou passen. Bij CAUSALITEIT werkt dit ook zo: we hebben vanaf onze geboorte al de centrale representatie van het concept CAUSALITEIT, maar leren in onze kindertijd steeds meer causale verbanden kennen.

De theorie van Carey weet ook goed antwoord te geven op de kritieken die zijn gekomen op Piagets theorie: Carey erkent, in tegenstelling tot haar voorganger, dat de sociale leefwereld van kinderen invloed heeft op wanneer ze bepaalde concepten leren. Ook de kritiek dat de vorming van concepten

een proces is en niet afhangt van vier biologische fases, weet Carey op te lossen: de discontinue conceptuele verandering door 'Quinian bootstrapping' laat zien dat er sprake is van een proces, hoewel niet gradueel.

Het grote probleem met beide theorieën is dat ze geen antwoord geven op de vraag op welke manier concreet nieuwe concepten kunnen worden aangeleerd.

Het grote probleem met beide theorieën is dat ze geen antwoord geven op de vraag op welke manier concreet nieuwe concepten kunnen worden aangeleerd. Piagets notie van schema's lijkt zich te veel vast te houden aan biologische fases en Carey kan niet uitleggen waarin 'Quinian bootstrapping' een concept compleet omgooit, in plaats van dat het concept gewoon uitgebreid wordt met nieuwe kennis.

Conclusie

In dit paper heb ik twee theorieën tegenover elkaar gezet: de theorie van cognitieve ontwikkeling van Jean Piaget en de drie theses over conceptuele representaties, discontinuïteit en 'Quinian bootstrapping' van Susan Carey.

Volgens Piaget ontstaan de eerste noties van het concept CAUSALITEIT pas rond ons achtste levensjaar en leren we pas echt abstracte causale verbanden te herkennen vanaf ons twaalfde levensjaar, wanneer we de formeel operationele fase bereiken. Volgens Carey hebben we al vanaf onze geboorte een notie van CAUSALITEIT, een centrale representatie, die zich door middel van 'Quinian bootstrapping' ontwikkelt en steeds uitgebreider wordt doordat we meer causale verbanden leren kennen.

Al met al kunnen we concluderen dat beide theorieën problemen hebben, maar dat de theses van Carey de problemen van Piagets theorie oplossen, iets wat Piaget andersom niet kan doen. Daarnaast breekt Carey met het heersende beeld van een graduele conceptuele ontwikkeling bij kinderen en maakt zo de weg vrij voor andere kinderpsychologen om op deze nieuwe manier naar conceptuele vorming te kijken. Ondanks dat ze niet volledig goed uit kan leggen wat 'Quinian bootstrapping' inhoudt, lijkt ze in ieder geval een werkzamer model te hebben ontwikkeld dan Piaget: Carey ontkent de biologische invloed, die voor Piaget zo belangrijk is, niet, maar voegt er met haar theorie wel aan toe dat sociale leefwereld en aangeboren kennis net zo belangrijk zijn voor de conceptuele vorming bij kinderen. Carey's theses zijn dus een duidelijke verbetering op de theorie van Piaget.

Nu we haar antwoord hebben op de vraag hoe het concept CAUSALITEIT zich op een abstracte manier bij kinderen ontwikkelt, is het aan de kinderspsychologie om zich te buigen over de vraag hoe die conceptuele vorming concreet in zijn werk gaat.

Bibliografie

Nan Lont

- Kintsch, Walter. 1974. "Lexical decomposition: comprehension and memory." In *The representation of meaning in memory*, 219-240. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Komatsu, Lloyd. "Recent views of conceptual structure." *Psychological Bulletin* 112 (1992): 500-526.
- Margolis, Eric en Stephen Laurence. 2005. "Concepts" In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Geredigeerd door Edward N. Zalta en Uri Nodelman. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/concepts/>
- Weiskopf, Daniel. 2011. "The theory-theory of concepts." In *Internet encyclopedia of philosophy*. Geredigeerd door James Fieser en Bradley Dowden.
- <https://iep.utm.edu/theory-theory-of-concepts/#H7>

Maureen Havekes

- Berlin, Brent, Paul Kay. 1999. *Basic Color Terms: their universality and evolution*. Stanford, California: Center for the Study of Language and Information.
- Margolis, Eric en Stephen Laurence. 1999. *Concepts. Core readings*. Cambridge: MIT press.
- Martinovic, Jasna, Galina Paramei, William MacInnes. 2020. "Russian blues reveal the limits of language influencing colour discrimination." *Cognition* 201: 104281. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2020.104281>
- Rosch, Eleanor, Donald Olivier. 1972. "The structure of the color space in naming and memory for two languages." *Cognitive Psychology* 3 (2): 337-354. [https://doi.org/10.1016/0010-0285\(72\)90011-4](https://doi.org/10.1016/0010-0285(72)90011-4)

Quinty Narings

- Andermahr, S., T. Lovell en C. Wolkowitz. (2000). *A Glossary of Feminist Theory*. London: Arnold.
- Ellemers, Naomi. 2018. "Gender stereotypes." *Annual Review of Psychology* 69 (1): 275-298. Doi: 10.1146/annurev-psych-122216-011719
- Fox, Melodie J. 2011. "Prototype Theory: An Alternative Concept Theory for Categorizing Sex and Gender?" *Knowledge Organization* 38: 328-34. Doi: <https://doi.org/10.7152/nasko.v3i1.12799>
- Guo, Cai, Carol S. Dweck en Ellen M. Markman. 2021. "Gender Categories as Dual-Character Concepts?" *Cognitive Science* 45 (5): 2-37. Doi: 10.1111/cogs.12954
- Margolis, Eric en Stephen Laurence. 1999. *Concepts. Core Readings*. Cambridge: MIT press.

Lara Douglas

- Boorse, Christopher. 1977. "Health as a Theoretical Concept." *Philosophy of Science* 44:542-573.
- Fulford, Kenneth, Matthew Broome, Giovanni Stanghellini en Tim Thornton. 2005. "Looking with both eyes open: fact and value in psychiatric diagnosis?" *World psychiatry* 4:78-86.
- Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie. 2013. "DSM-5." *Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie*. <https://www.nvvp.net/website/onderwerpen/detail/dsm-5>
- Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap. "Psychische stoornis." *Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap*. <https://www.vaph.be/professionelen/mdt/mdv/modules/psychische-stoornis#:~:text=Een%20psychische%20stoornis%20is%20een,ten%20grondslag%20liggen%20aan%20het>

Mees van Santen

- Adams, Marcus. "Susan Carey: The origin of concepts." Review van *The origin of concepts*, door Susan Carey. 29 september 2010.
- Beck, Jacob. 2017. "Can bootstrapping explain concept learning?." *Cognition* 158:110-121. Geraadpleegd op 30-10-2022. doi: 10.1016/j.cognition.2016.10.017.
- Butterfill, Stephen. 2011. "Infants' representations of causation (Commentary on Susan Carey, The origin of concepts)." *Behavioral and Brain Sciences* 34:126-127. Geraadpleegd op 05-11-2022. doi: 10.1017/S0140525X10002426.
- Carey, Susan. 2009. *The Origin of Concepts*. Oxford: Oxford University Press.
- Carey, Susan. 2011. "Precis of The origin of concepts." *Behavioral and brain sciences* 34:113-U17. Geraadpleegd op 28-09-2022. doi: 10.1017/S0140525X10000919.
- Keating, Daniel. 1975. "Precocious cognitive development at the level of formal operations." *Child Development* 46:276-280. Geraadpleegd op 03-11-2022. doi: 10.2307/1128865.
- Quine, Willard Van Orman. 1951. *Two Dogmas of Empiricism*. Harvard: Harvard University Press.
- Margolis, Eric en Stephen Laurence. 2019. "Concepts." In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford University, 2005-. Artikel gepubliceerd op 17 juni, 2014.
- McLeod, Saul. 2010. "Formal operational stage." *Simply Psychology*. www.simplypsychology.org/formal-operational.html.
- McLeod, Saul. 2018. "Jean Piaget's theory of cognitive development." *Simply Psychology*. www.simplypsychology.org/piaget.html.
- Piaget, Jean. 1952. *The Origin of Intelligence in Children*. Madison: International Universities Press.

Bronnen illustraties

Illustratie bij “Inleiding”, p. 8.

Werk: Hannah Ox.

Foto: Joop van Putten.

Illustratie voor “Complexe concepten”, p. 12.

Werk: New York City I (unfinished), 1941, Piet Mondriaan. 119 x 115 cm. Olie een geschilderde papierstroken op canvas. Kunstsammlung Nordrhein-Westfalen, Düsseldorf. <https://www.pubhist.com/w27185>.

Foto: Piet Mondriaan in zijn atelier, 353 East 56th Street, New York, 1943. Fritz, Glarner. <https://www.kunstmuseum.nl/nl/de-vijf-dingen-die-je-van-mondriaan-moet-weten>.

Illustratie voor “Kleurnamen en kleurperceptie”, p. 20.

Werk: Cathedra, 1951, Barnett Newman, 543,5 x 240 cm. Olie en magna acrylverf op canvas. Collectie Stedelijk Museum Amsterdam. <https://artway.eu/content.php?id=2818&lang=en&action=show>.

Foto: Barnett Newman and an unidentified woman standing in front of Cathedra in Newman's Front Street Studio, New York, 1958, Peter A. Julley. <https://www.tate.org.uk/research/in-focus/adam/newmans-beginnings>.

Illustratie voor “Gender als dual character concepts”, p. 30.

Werk: I am in training, don't kiss me, 1927, Claude Cahun, photographic print. <https://www.arthistoryproject.com/artists/claude-cahun/i-am-in-training-dont-kiss-me/>.

Untitled (Claude Cahun in Le Mystère d'Adam), 1929, Claude Cahun en Marcel Moore. Estate of Claude Cahun via San Francisco Museum of Modern Art. <https://www.nytimes.com/2019/06/19/obituaries/claude-cahun-overlooked.html>.

Foto: Untitled, 1920, Claude Cahun en Marcel Moore, Jersey Heritage Collections. <https://www.queergeschiedenismaand.nl/onder-de-huid-het-leven-en-werk-van-claude-cahun-in-het-cobra-museum/>.

Illustratie voor “Het concept mentale stoornis”, p. 40

Werk: Search, 1955, Jackson Pollock. 146 x 228,6 cm. Olie op canvas. <http://artsaeculum.blogspot.com/2013/01/1955-jackson-pollack-scentsearch.html>.

Foto: Jackson Pollock in his Long Island studio, 1949, Martha Holmes. <https://www.life.com/people/jackson-pollock-early-photos-of-the-action-painter-at-work/>.

Illustratie voor “Vorming van het concept causaliteit bij kinderen”, p. 48

Werk: Child in profile facing left, undated, Egon Schiele. 44,7 x 30 cm. Gouache, aquarel, conte krijt op papier. <https://www.meisterdrucke.ie/fine-art-prints/Egon-Schiele/891154/Child-in-profile-facing-left.html>.

Foto: Egon Schiele, gunst van Neue Galerie. <https://news.artnet.com/market/7-things-to-know-egon-schiele-305958>.